

Damian Bednarski

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska
damian.bednarski@us.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-5063-7785>

Duchowni wśród absolwentów Gimnazjum Królewskiego w Bytomiu (1867–1914)

Clergymen Among Graduates of the Royal Grammar School
in Bytom (1867–1914)

ABSTRACT: In this article Silesia, Prussia, and the classical grammar school in Bytom at the turn of the 20th century, form the background for the presentation of a typical intellectual formation of young men from the region, many of whom viewed the school's exit exam as a gateway to higher education at the University of Wrocław. Those who pursued Catholic theology underwent seminary training in Wrocław and were ordained priests. The first section of the article outlines the structure of the educational system in 19th-century Prussia. It then narrows its focus to the grammar school in Bytom in Upper Silesia. The author provides insights into the typical profile of the school's student, including their social background, nationality, and religion. The section also explores the school's operational methods and the financial support available to students through scholarship funds. The article goes on to spotlight graduates of the Bytom grammar school who chose theology. It details the lives of those who were ordained and served as priests in the Diocese of Wrocław. Particular attention is given to the challenges faced by these clergymen during the turbulent political and ecclesiastical transformations of the early 20th century (the First World War, the Upper Silesian plebiscite, and the creation of the Diocese of Katowice). The article highlights the dilemmas faced by clergy affiliated with Polish and German communities, which significantly shaped their lives, especially during and after the Second World War. The timeframe of the study (1867–1914) is deliberately chosen – it encompasses the period from the establishment of the grammar school to the outbreak of the First World War. The article draws extensively on archival research, particularly the school's annually published reports (known as *Jahresbericht*). The text offers a novel perspective, as no comparable studies exist on Silesian grammar schools of this era.

KEYWORDS: Royal Grammar School in Bytom, clergy of the Diocese of Wrocław, theological studies, Faculty of Theology at the University of Wrocław, seminary

ABSTRAKT: W prezentowanym artykule Śląsk, Prusy oraz gimnazjum klasyczne w Bytomiu na przełomie XIX i XX w. stanowią tło dla przedstawienia typowej drogi formacji intelektualnej młodzieży męskiej tego regionu, dla której matura stanowiła przepustkę do studiów na Uniwersytecie Wrocławskim. Dla wybierających teologię katolicką pobyt we Wrocławiu wiązał się z formacją seminaryjną, którą wieńczyły święcenia kapłańskie. W pierwszej części tekstu autor przedstawił system oświaty w XIX-wiecznych Prusach. Następnie, skupiając się na Miejskim Gimnazjum Katolickim w Bytomiu, ukazał najpierw sylwetkę typowego gimnazjalisty (pochodzenie, narodowość, wyznanie), styl funkcjonowania placówki oraz sposób wspomagania uczniów poprzez fundusze stypendialne. W dalszej części artykułu zogniskował uwagę na absolwentach bytomskiego gimnazjum, którzy wybierali teologię jako kierunek studiów. W kolejnej części ukazał losy absolwentów, którzy otrzymali święcenia kapłańskie i podjęli prace duszpasterską w diecezji wrocławskiej. Mając na uwadze sytuację polityczną i kościelną początków XX w. (I wojna światowa, plebiscyt na Górnym Śląsku, powstanie nowej diecezji katowickiej), autor przedstawił również dylematy duchownych, którzy reprezentowali środowiska polskie i niemieckie, co wpłynęło na ich losy, zwłaszcza podczas II wojny światowej oraz po jej zakończeniu. Zakreślone w artykule ramy czasowe (1867–1914) obejmują okres od powstania placówki do wybuchu I wojny światowej. W opracowaniu tekstu dużą rolę odegrała kwerenda archiwalna oraz wnikliwa analiza drukowanych corocznie sprawozdań szkolnych (tzw. *Jahresbericht*). Artykuł ma charakter nowatorski, gdyż dotąd nie powstało podobne opracowanie dotyczące którejkolwiek z gimnazjów śląskich działających w tym czasie.

SŁOWA KLUCZOWE: Królewskie Gimnazjum w Bytomiu, duchowieństwo diecezji wrocławskiej, studia teologiczne, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Wrocławskiego, seminarium duchowne

Wprowadzenie

Gimnazja klasyczne, z dodanym w nazwie określeniem przymiotnikowym: „królewskie”, „katolickie” lub „ewangelickie”, stanowiły w Prusach przełomu XIX i XX w. przepustkę do uniwersytetu. Kto chciał zdobyć wyższe wykształcenie i dyplom, musiał wcześniej zdać maturę. Z kolei uniwersytet kształtował elity umysłowe społeczeństwa. Stąd wychodzili przyszli prawnicy i lekarze, dyrektorzy kopalń i politycy, nauczyciele i duchowni. W artykule poddano analizie jedno z przodujących na Górnym Śląsku gimnazjów – Miejskie Gimnazjum Katolickie w Bytomiu i jego absolwentów, którzy po maturze podjęli studia na fakultecie teologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Nieprzypadkowo prześwietlono tę placówkę. Szkoła działała na Górnym Śląsku w ramach państwa pruskiego, ale jego absolwenci pochodzili w wielu wypadkach z rodzin polskich i po 1918 r. ci, którzy wybrali studia teologiczne, byli zmuszeni dokonać wyboru: duszpasterzować w ramach diecezji wrocławskiej i Republiki Weimerskiej czy przejść do pracy w środowisku polskim w nowej

diecezji katowickiej. Okazuje się, że tych, którzy w trakcie nauki w gimnazjum siedzieli nieraz w jednej ławie szkolnej, po latach przedzieliła granica.

Gruntowny przegląd sprawozdań rocznych sporządzanych przez dyrektora placówki i kwerenda w Archiwum Państwowym w Katowicach, gdzie zdeponowano akta gimnazjum, pozwoliły zmierzyć się z tym zagadnieniem i osiągnąć cel artykułu, którym było ustalenie, z jakich domów wychodzili przyszli duchowni, jak kompetentnie byli wykształceni i jak edukacja gimnazjalna oraz późniejsze studia wpłynęły na ich podejście do kwestii społecznych i narodowościowych. Przyjęte w artykule ramy czasowe nie są dowolne, obejmują bowiem okres od powstania placówki do wybuchu I wojny światowej. Podczas działań wojennych wielu uczniów gimnazjum zostało powołanych do wojska, a po 1918 r. doszło na tym terenie do plebiscytu, którego następstwem były zmiany administracyjne i przyłączenie części Górnego Śląska do Polski. Ukazane zostały także późniejsze, niejednokrotnie skomplikowane i dramatyczne, losy absolwentów bytomskiego gimnazjum.

Szkolnictwo średnie na Śląsku w XIX wieku

Nowożytne szkolnictwo gimnazjalne rozwinęło się na Górnym Śląsku za sprawą jezuitów przybyłych w 1597 r. do Kłodzka. W ciągu kilkudziesięciu lat stworzyli sieć kolegiów. Powstały szkoły średnie w Nysie, Opolu, Tarnowskich Górach i Piekarach. Ponadto placówki jezuickie zajęły się kształceniem młodzieży w Cieszynie i Opawie¹. Po kasacie zakonu wszystkie szkoły prowadzone przez jezuitów przejął Królewski Instytut Szkolny². Nowy etap rozwoju szkolnictwa średniego przypadł na czas, gdy Górny Śląsk został przyłączony do Prus. Dla młodzieży z tego terenu zamknęła się możliwość zdobywania edukacji w Cieszynie i Opawie, gdy tymczasem ogólna sytuacja społeczna domagała się przygotowania szerszych wykształconych elit, które wzięłyby odpowiedzialność za różne sfery życia publicznego. Brakowało placówek, w których przygotowywaliby się do swej profesji duchowni, nauczyciele, lekarze, prawnicy, urzędnicy itp. W szkolnictwo włączyły się dwa zakony od wieków działające na Górnym Śląsku: cystersi z Rud oraz franciszkanie z Głubczyc. Gimnazjum w Rudach uruchomiono w 1744 r., a szkołę w Głubczycach w 1751 roku. Kolejne reformy

¹ Ludwik Grzebień, ed., *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy: 1564–1995* (Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego; Wydawnictwo WAM, 1996), 674.

² Kazimierz Dola, *Królewski Instytut Szkolny na Śląsku: Jezuita śląscy po zniesieniu Towarzystwa Jezusowego 1773–1776–1800*, *Z Dziejów Kultury Chrześcijańskiej na Śląsku* 123 (Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2024), 142.

związane były z kasatą jezuitów (w Prusach było to w 1776 r.), a następnie z decyzją władz pruskich o upaństwowieniu katolickiego szkolnictwa na Śląsku. W 1800 r. zniesiono Królewski Instytut Szkolny, w którym wielkie wpływy mieli dawni jezuita. Po kasacie zakonu przyjęli oni status księży diecezjalnych i pozostali na swych dotychczasowych stanowiskach³. W miejsce Królewskiego Instytutu Szkolnego utworzono Królewsko-Pruską Katolicką Dyрекcję Szkolną. Urząd ten miał charakter świecki, a podlegał mu Uniwersytet Wrocławski i gimnazja. Odtąd o stanowiska nauczycielskie mieli prawo ubiegać się również świeccy, a dawni członkowie Korporacji Księży Królewskiego Instytutu Szkolnego otrzymali status funkcjonariuszy państwowych. Placówki zakonne w Rudach i Głubczycach zostały zniesione. Szkoła w Rudach stała się na powrót placówką zakonną. Z kolei gimnazjum w Głubczycach zachowało swój status dzięki umowie między franciszkanami a magistratem miejskim, co wkrótce doprowadziło do przekształcenia szkoły w gimnazjum królewskie i patronat nad nim objęło państwo⁴.

W 1816 r. została utworzona rejencja opolska, która swoim zasięgiem obejmowała Górny Śląsk. Przez krótki czas, w latach 1815–1825, szkolnictwo podlegało pod protestancki Królewski Konsystorz dla Śląska. W 1826 r. opiekę nad szkolnictwem przejęło kompetentne w tych sprawach Prowincjonalne Kolegium Szkolne z siedzibą we Wrocławiu, którym kierował nadprezydent prowincji śląskiej. Na poziomie lokalnym udział w zarządzaniu szkołami posiadały magistraty, kuratoria lub pokrewne im korporacje, takie jak miejskie deputacje czy komisje szkolne. Były one powoływane do życia na podstawie ustawy o miastach z 19 XI 1808 r. oraz instrukcji z 26 VI 1811 roku. Placówki przeszły gruntowną reformę w duchu neohumanizmu, który marginalizował religię jako przedmiot, a uwypuklał znaczenie autorów antycznych. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w wynoszeniu niemal do rangi dogmatu treści zawartych w starożytnych poematach oraz wpajaniu ideałów prezentowanych przez antycznych Greków i Rzymian⁵.

Trzy katolickie szkoły średnie – w Opolu, Głubczycach i Nysie – utrzymały status gimnazjalny. Zamknięcie szkoły średniej w Rudach zablokowało dostęp do nauki młodzieży z pruskich terenów położonych po prawej stronie Odry. Były

³ Ulrich Seng, *Die Schulpolitik des Bistums Breslau im 19. Jahrhundert* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1989), 43.

⁴ Jolanta Kwiatek, *Szkolnictwo średnie na Górnym Śląsku na tle reform oświatowych w Prusach od połowy XVIII wieku do początków XX wieku* (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2011), 43–45.

⁵ Georg Michael Pachtler, *Die Reform unserer Gymnasien* (Paderborn: Bonifacius, 1883), 85–92.

to tereny zamieszkałe w dużej mierze przez ludność polską: okolice Rybnika, Pszczyny, Gliwic, Bytomia, Strzelec Opolskich i Lublińca. Dzięki staraniom ks. Stanisława Siegmunda, proboszcza w Pilchowicach, a zarazem inspektora szkolnego w okręgach toszeckim i bytomskim, w 1816 r. uruchomiono gimnazjum w Gliwicach. Z kolei w 1818 r. urządzono w Raciborzu ze środków państwowych gimnazjum ewangelickie. Ten stan – pięciu gimnazjum na Górnym Śląsku – utrzymywał się przez kolejne pół wieku. Rozwój nowych placówek związany był z dynamicznymi przeobrażeniami społeczno-gospodarczymi tego terenu. Potem w ciągu czterdziestu lat powstało kilka kolejnych szkół/gimnazjów: w Bytomiu (1867), Paczkowie (1870), Katowicach (1871), Prudniku (1872), Pszczynie (1872), Kluczborku (1874), Strzelcach Opolskich (1874) i Królewskiej Hucie (1877)⁶.

Królewskie Gimnazjum w Bytomiu

Miejskie Gimnazjum Katolickie w Bytomiu (niem. Städtisches Katholisches Gymnasium zu Beuthen O.-S.) zostało utworzone na mocy decyzji Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 29 IV 1867 roku⁷. Teren pod budowę placówki podarował miastu ks. Józef Szafranek, ówczesny proboszcz parafii Wniebowzięcia NMP w Bytomiu, który już od dłuższego czasu zabiegał o utworzenie takiej placówki⁸. Dokonał tego w porozumieniu z kurią wrocławską, która wyraziła zgodę na przekazanie ziemi miastu. Projekt budynku przygotował Paul Jackisch. Budowla powstawała w latach 1867–1869. Do użytku publicznego została udostępniona w październiku 1869 roku. Do tego czasu zajęcia odbywały się w wynajmowanej kamienicy (obecnie ul. Dworcowa 19 w Bytomiu). Była to podówczas jedyna szkoła średnia w mieście. W okresie Kulturkampf placówka przeżywała trudne chwile, aż wreszcie została upaństwowiona 1 IV 1889 roku. Zabiegał o to – z przyczyn finansowych – bytomski ratusz. Ówczesny pruski minister kultu Robert Bosse przyobiecał, iż gimnazjum zachowa swój konfesyjny katolicki charakter⁹. Nowa oficjalna nazwa szkoły brzmiała Königlich-s

⁶ Kwiatek, *Szkolnictwo średnie na Górnym Śląsku*, 92.

⁷ Jan Drabina, *Historia Bytomia: Od średniowiecza do współczesności 1123–2010* (Bytom: Towarzystwo Miłośników Bytomia, 2010), 213.

⁸ Rajmund Bigdon, "Bytomskie szkolnictwo średnie i zawodowe w latach 1841–1914," *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego* 2 (1970), 252–54.

⁹ Macha, Simon. "Handschriftliche Nachträge zu Gramers Chronik von Beuthen von 1863," *Aus dem Beuthener Lande* 1, no. 24 (1924): 95; Simon Macha, "Handschriftliche Nachträge zu Gramers Chronik von Beuthen von 1863," *Aus dem Beuthener Lande* 1, no. 25 (1924), 99.

Gymnasium zu Beuthen O.-S. lub Das Königliche Gymnasium zu Beuthen O.-S. (pol. Królewskie Gimnazjum w Bytomiu G. Śl.)¹⁰.

Gimnazjum Katolickie w Bytomiu było uważane za jedno z najlepszych i przodowało w liczbie uczniów. Ta pozycja placówki wzmocniła się zwłaszcza po tym, gdy dzięki staraniom ks. J. Szafranka w 1887 r. utworzono przy szkole konwikt katolicki dla chłopców¹¹. Na przełomie XIX i XX w. w szkole uczyło się około 550 uczniów. W lutym 1915 r. patronem szkoły został Paul von Hindenburg, co podyktowane było tym, że w drugiej połowie września 1914 r. Hindenburg przez tydzień stacjonował w budynku szkoły. Odtąd placówka nosiła nazwę: Königliches Hindenburg-Gymnasium zu Beuthen O.-S. (pol. Królewskie Gimnazjum im. Hindenburga w Bytomiu G. Śl.)¹². Od końca 1918 r. placówka funkcjonowała pod nazwą Staatliches Hindenburg-Gymnasium zu Beuthen O.-S. (pol. Państwowe Gimnazjum im. Hindenburga w Bytomiu G. Śl.). Tak było do końca jej istnienia, którego kres nastąpił w styczniu 1945 roku¹³.

23 VIII 1824 r. pruski minister oświaty wydał rozporządzenie, zgodnie z którym szkoły średnie były zobligowane do wydawania corocznych sprawozdań szkolnych. Ustalono, że każde powinno zawierać rozprawę naukową napisaną przez reprezentanta rady pedagogicznej (dyrektora lub starszego nauczyciela) danej placówki. W drugiej części, sporządzanej przez dyrektora placówki wyłącznie w języku niemieckim, zamieszczano informacje o funkcjonowaniu szkoły w minionym roku szkolnym. Podawano więc plan nauki z siatką godzin, realizację programu nauczania, wiadomości o rozporządzeniach władz zwierzchnich, kronikę gimnazjalną, statystykę szkolną (liczbę uczniów w danej klasie, liczbę absolwentów). Ponadto informowano o fundacjach i osobach prywatnych, czyniących dary na rzecz szkoły, przekazywano dane o egzaminie maturalnym oraz terminach naboru nowych uczniów i rozpoczęcia nowego roku szkolnego¹⁴. Kolejne ważne rozporządzenie wydano 7 I 1885 roku. Ustalało ono, że część sprawozdawcza miała zawierać informacje o realizacji programu

¹⁰ Jan Drabina, ed., *Bytomskie zabytki* (Bytom: Towarzystwo Miłośników Bytomia, 2001), 116.

¹¹ Hermann Flaschel, "Beuthen in den letzten 40 Jahren," in *Heimatkunde von Beuthen*, vol. 1 (Beuthen: [s.n.], 1903), 32.

¹² Julian Ziaja, 48. *Jahresbericht. Schuljahr 1914/15* (Beuthen O.-S.: M. Jmmerwahr, 1915), 14–15.

¹³ Paul Reinelt, ed., "Staatliches Hindenburg Gymnasium," in *Handbuch für die Katholiken von Beuthen OS. und Rossberg* (Beuthen: Oberschlesische Zeitung, 1925), 69–70.

¹⁴ Tomasz Chrzanowski, "Jahresberichten jako źródło do historii edukacji (na przykładzie sprawozdań wschodniopruskich szkół średnich z XIX wieku)," *Klio: Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym* 16, no. 1 (2011), 79, <https://doi.org/10.12775/KLIO.2011.004>.

nauczania, przedstawiać istotę najnowszych rozporządzeń zwierzchnich władz, dane statystyczne, szkolną kronikę, poszerzanie zbiorów pomocy naukowych, działalność fundacji i formy wspierania uczniów oraz podawać wiadomości skierowane do rodziców i uczniów (dotyczące najczęściej terminów egzaminów końcowych i wstępnych)¹⁵.

Kolejne roczniki *Jahresbericht* zawierają dokładne dane o funkcjach zajmowanych przez poszczególnych nauczycieli w radzie pedagogicznej (od dyrektora poprzez starszych nauczycieli, nauczycieli zwyczajnych, nauczycieli pomocniczych, nauczycieli realizujących swój próbny rok, nauczycieli technicznych, po nauczycieli szkół przygotowawczych, jeśli takie istniały przy szkołach średnich), wychowawstwie klasowym, jak i prowadzonych przez danego nauczyciela przedmiotach nauczania. W kronice szkolnej odnotowywano biogramy nowo zatrudnionych pedagogów, w których informowano o miejscu urodzenia, edukacji i dotychczasowej karierze zawodowej. Ze względu na oficjalny i urzędowy charakter omawianych publikacji z reguły najwyżej zdawkowo informowano o karach nakładanych na nauczycieli. Sprawozdania przynoszą także szczegółowe informacje na temat uczniów. Najczęściej podawano dane na temat frekwencji szkolnej, dokładne wiadomości o liczbie uczniów w każdym z oddziałów klasowych, ich wyznaniu, pochodzeniu, statusie społecznym. Odnotowywano informacje o absolwentach gimnazjów: o ich pochodzeniu, wieku, statusie społecznym, wyznaniu oraz okresie spędzonym w danej szkole średniej. Odnotowywano również informacje na temat istniejących funduszy stypendialnych¹⁶.

Bez wątpienia pierwszoplanową rolę w kształtowaniu charakteru placówki i windowaniu jej poziomu odgrywał każdorazowy dyrektor¹⁷. W Bytomiu tę funkcję od założenia szkoły do zakończenia pierwszej wojny światowej pełnili kolejno: Wilhelm Carl Kayser (1867–1875)¹⁸, Herman Wentzel (1875–1879)¹⁹,

¹⁵ Adolf Beier, *Die höheren Schulen in Preussen: (für die männliche Jugend) und ihre Lehrer* (Halle: Buchhandlung des Waisenhauses, 1909), 456–57.

¹⁶ Chrzanowski, „*Jahresberichten* jako źródło do historii edukacji,” 77–93.

¹⁷ „Anstellung des Direktors der Anstalt,” sygn. 12/684/0/2/14, Państwowe Gimnazjum im. Hindenburga w Bytomiu, Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Katowicach (dalej: AAP Katowice, Gimnazjum w Bytomiu).

¹⁸ „Kayser, Wilhelm Carl,” *CERL Thesaurus*, accessed December 11, 2024, <https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01075698>.

¹⁹ „Herman Wentzel,” in *Deutsche Digitale Bibliothek. Kultur und Wissen online*, accessed December 11, 2024, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/person/gnd/1029907455>.

Carl Brüll (1879–1884)²⁰, Wilhelm Schulte (1884–1898)²¹, Johannes Robert Buchholz (1898–1906)²² i Julian Ziaja (1907–1919)²³.

Kadrę pedagogiczną gimnazjum zasilali absolwenci pruskich seminariów nauczycielskich. Liczyła ona pomiędzy 20 a 30 osób²⁴. W jej skład wchodził wyłącznie mężczyźni. Chyba najdłużej pracował w bytomskiej placówce ks. dr Karl Flöckner – nauczyciel religii, który zatrudniony został w 1867 r. (krótko po uruchomieniu szkoły) i pozostał na swoim stanowisku do 1906 roku²⁵. Był on więc nauczycielem religii dla prawie wszystkich późniejszych księży, o których traktuje niniejszy artykuł. W związku z tym, że w szkole były także lekcje religii ewangelickiej i żydowskiej, w skład rady pedagogicznej wchodził również rabin i pastor.

Uczniowie bytomskiego gimnazjum

Gimnazja na terenie Prus w XIX w. były zasadniczo 6-klasowe, ale nauka w nich trwała 9 lat. Związane to było z tym, że klasy od seksty do kwarty były roczne, pozostałe – od tercji do prymy – dwuletnie²⁶. Gimnazja miały charakter placówek, w których kształcili się zarówno katolicy, protestanci, jak

²⁰ *Jahresbericht des Königl. Katholischen Gymnasiums zu Neisse für das Schuljahr 1898–99* (Neisse: [s.n.], 1899), 14.

²¹ Wilhelm Schulte, *Achtzehnter Jahresbericht des Städtischen Katholischen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1884–85* (Beuthen O.-S.: B. Wylezol & Co., 1885), 20; Benedykt Zientara, "Schulte Wilhelm," in *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do roku 1945*, ed. Antoni Mączak, vol. 2 (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1981), 257; Franz Xaver Seppelt, "Pater Lambert Schulte OFM," *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens* 54 (1920), 121–55.

²² Robert Buchholz, *Einunddreissigster Jahresbericht des Königl. Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1897–98* (Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1898), 11; Georg Lühr, *Die Abiturienten des Braunsberger Gymnasiums von 1860 bis 1916* (Braunschweig: Ermländischen Zeitungs- und Verlagsdruckerei, 1916), 17.

²³ *Mitteilungen des Beuthener Geschichts- und Museumsvereins* (Beuthen; Dortmund, 1911), 3; (1954), 85; (1962), 59; Jan Drabina, "Ziaja Julius, Julian," in *Bytomski słownik biograficzny*, ed. Jan Drabina (Bytom: Towarzystwo Miłośników Bytomia, 2004), 285–86.

²⁴ "Nachweisungen von Veränderungen im Lehrkollegium," sygn. 12/684/o/2/15, AAP Katowice, Gimnazjum w Bytomiu.

²⁵ Jan Drabina and Eugeniusz Klin, "Flöckner Karl, Carl," in *Bytomski słownik biograficzny*, ed. Jan Drabina (Bytom: Towarzystwo Miłośników Bytomia, 2004), 53.

²⁶ Zdzisław Surman, "Polityka szkolna. Szkolnictwo ludowe, średnie i wyższe," in *Historia Śląska*, ed. Stanisław Michalkiewicz, vol. 3, bk. 1 (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972), 491–92.

i młodzież z rodzin żydowskich. I tak np. w Bytomiu w 1870 r. spośród 465 uczniów katolikami było 232, ewangelikami – 69, a wyznawcami judaizmu – 164²⁷. Z kolei w 1882 r. w placówce kształciło się 396 uczniów: 147 katolików, 83 ewangelików i 166 Żydów²⁸. W 1890 r. było 207 katolików, 57 ewangelików i 87 Żydów, czyli razem 351 uczniów²⁹. Również w 1900 r. te proporcje układały się podobnie. Uczyło się w gimnazjum 569 uczniów, z czego 398 katolików, 82 ewangelików i 89 Żydów³⁰. Ponadto, określając pochodzenie uczniów, dzielono ich na „swoich” i „obcych” (spoza Prus) i tak w 1901 r. było 264 „swoich” (*einheimische*) oraz 302 „z zewnątrz” (*auswärtige*)³¹. W 1914 r. spośród 620 uczniów ewangelików było 96, katolików – 478, a Żydów – 51 (wszyscy z Prus, żadnych cudzoziemców). Wyliczono też, że 354 mieszkało w Bytomiu, a 266 pochodziło spoza miasta. Podczas liczenia uczniów 1 II 1915 r. stwierdzono, że zostało 545 uczniów. Spośród 237 uczniów, których rodzice mieszkali poza miastem szkolnym: 59 mieszkało w pełnych internatach w mieście szkolnym (49 z nich w Konwiku Chłopców Księcia Biskupa i 10 w prywatnych internatach), a pozostałych 178 docierało kolejną państwową, elektryczną lub pieszo z okolicznych miejscowości³².

Edukacja gimnazjalna nie była tania. Stąd też wielu uczniów rozpoczynało naukę od wyższej klasy, by w ten sposób zmniejszyć koszty wykształcenia. Odpowiednim przygotowaniem adeptów gimnazjum najczęściej zajmowali się często proboszczowie bądź księża emeryci. Jednym z cenionych wychowawców młodych ludzi na Górnym Śląsku w drugiej połowie XIX w. był ks. Teodor Christoph z Miasteczka Śląskiego, który przygotowywał do egzaminów zdolnych chłopców, którzy myśleli o formacji do kapłaństwa i studiach teologicznych. Ocenia się, że ów skromny kapłan mógł w ten sposób uterować drogę do gimnazjum około 200 chłopcom, w tym wielu późniejszym duchownym³³. Nie dziwi fakt,

²⁷ Wilhelm Carl Kayser, *Vierter Jahresbericht des Städtischen Kathol. Gymnasiums zu Beuthen O.-S. für das Schuljahr 1869–1870* (Beuthen O/S: Moritz Böhm, 1870), 36.

²⁸ Carl Brüll, *Sechzehnter Jahresbericht des Städtischen Katholischen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1882–83* (Beuthen O.-S.: B. Wylezol, 1883), 15.

²⁹ Robert Buchholz, *Vierundzwanzigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1890–91* (Beuthen O.-S.: Haenel und Comp., 1901), 11.

³⁰ Buchholz, 19.

³¹ Buchholz, 19.

³² Julian Ziaja, *48. Jahresbericht. Schuljahr 1914/15* (Beuthen O.-S.: M. Jmmerwahr, 1915), 17.

³³ Alojzy Kozielek, *Sługa Boży Teodor Christoph, świętobliwy proboszcz śląski* (Siemianowice: Drukarnia Siemianowicka, 1947), 8.

że wielu maturzystów gimnazjalnych wybierało jako kierunek studiów teologię, gdyż wielu już z tym przekonaniem rozpoczynało naukę w szkole średniej³⁴.

Ważnym elementem kształcenia gimnazjalnego, obok solidnego poznawania języków łacińskiego i greckiego oraz kultury klasycznej, było nauczanie religii. Zaznaczyć należy, że niezależnie od tego czy gimnazjum miało charakter katolicki czy ewangelicki, dbano o to, żeby zapewnić lekcje religii uczniom wywodzącym się z rodzin katolickich, protestanckich oraz żydowskich. Tygodniowo przeznaczano na naukę religii dwie lub trzy jednostki lekcyjne. Zatrudniano duchownego katolickiego, pastora oraz rabina. Jeśli chodzi o program nauczania religii katolickiej to w pierwszej klasie gimnazjum (*sexta*) zapoznawano uczniów z prawdami wiary i obowiązkami chrześcijanina, w klasie drugiej (*quinta*) przerabiali materiał odnoszący się do sakramentów. Na kolejnym poziomie (*quarta*) nauczania wiele miejsca poświęcano rozwojowi terminologii religijnej, głównym religiom ludzkości oraz krótkiej historii religii chrześcijańskiej. W ramach *tercji* uczono o historii zbawienia i dziejach Kościoła katolickiego. Wreszcie na poziomie *secundy* i *primy* przedstawiano zagadnienia z teologii moralnej oraz zajmowano się analizą wybranych fragmentów Ewangelii w języku oryginalnym³⁵. Ważną rolę w kształceniu, ale i wychowaniu gimnazjalistów spełniał nauczyciel religii. W Bytomiu był nim przez wiele lat niezwykle ceniony ks. K. Flöckner. Pracował on w bytomskim gimnazjum w latach 1867–1906 i miał trudny do przecenienia wpływ na uczniów, gdyż towarzyszył im przez cały okres nauki w gimnazjum. Ponadto cieszył się niepodważalnym autorytetem. Jeden z wychowanków, ks. Tomasz Reginek, wspominał go w słowach:

Powtarzał często ten miły katecheta: „Doskonale zna tajemnice religii tylko Bóg, ja staram się je poznać dobrze, a wy starajcie się poznać je przynajmniej wystarczająco”. Mimo niektórych słabostek, wynikających z jego sędziwego wieku, był on bardzo lubiany i całe gimnazjum otaczało go wielką czcią jako zastępcę dyrektora³⁶.

Mieszkał on na plebanii parafii Wniebowzięcia NMP w Bytomiu u boku ks. J. Szafranka, a potem ks. Norberta Bonczyka. Później na pewien czas

³⁴ Takim uczniem był m.in. przysły błogosławiony Józef Czempiel. Zob. Jacek Kurek and Zbigniew Hojka, *Śląski Machabeusz: Ksiądz Józef Czempiel i jego parafia* (Chorzów Batory; Wielkie Hajduki: Parafia pw. Wniebowzięcia NMP, 1997), 19.

³⁵ *Festschrift des Königlichen St. Matthiasgymnasiums zur Jahrhundertfeier 1811–1911* (Breslau: Meisenbach Riffarth, 1911), 268.

³⁶ Tomasz Dobrzyński [Tomasz Reginek], *Proboszcz śląski: Wspomnienia* (Londyn: [s.n.], 1952), 35.

przeniósł się do parafii Trójcy Świętej (1898), by po czterech latach wrócić do parafii Mariackiej i zamieszkać u boku ks. Buchwalda³⁷. To otoczenie, zwłaszcza kontakt z księżmi Szafrankiem i Bonczykiem, znanymi z troski o kulturę polską, zapewne oddziaływało na styl jego pracy, w której także starał się szanować przekonania narodowe uczniów. O tym, że w gimnazjum bytomskim zdobywało wykształcenie wielu młodzieńców wywodzących się z polskich rodzin świadczy choćby przypadek Tomasza Reginka. Rozpoczął on naukę w Prudniku. Ale szykanowany za swe polskie pochodzenie przeniósł się do Bytomia. W tym mieście przeważała ludność polska, tu była liczna inteligencja polska z polską drukarnią i wychodziły tu największe gazety polskie. Kreśląc sylwetkę dyrektora gimnazjum w Bytomiu, którym był wówczas J. R. Buchholz, T. Reginek napisał we wspomnieniach:

Dzielny, sprawiedliwy i bardzo energiczny dyrektor postawił gimnazjum naukowo i moralnie bardzo wysoko. Przyczynił się do tego i zespół profesorów, którzy przywiązywali większą uwagę do postępu i zdolności uczniów niż do ich pochodzenia narodowego. W tym się różniło to gimnazjum od tylu innych gimnazjów na Górnym Śląsku, gdzie wprowadzono szowinistyczną, arcy-pruską politykę anti-polską, słynną w Poznańskim³⁸.

Po ks. Flöcknerze nauczycielem religii w Bytomiu był przez 33 lata ks. Paul Reinelt (1906–1939)³⁹. Zatrudnieni przez szkołę duchowni oprócz prowadzenia lekcji religii odpowiadali za prowadzenie w szkole codziennych nabożeństw oraz przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania⁴⁰.

Na podstawie corocznych sprawozdań z działalności gimnazjum składanych do wydziału szkolnego przez dyrektora udało się sporządzić wykaz absolwentów gimnazjum z lat 1867–1914⁴¹. Z tej listy wydobyto tych, którzy stali się

³⁷ Drabina and Klin, "Flöckner Karl, Carl," 53.

³⁸ Dobrzyński, *Proboszcz śląski: Wspomnienia*, 32–34.

³⁹ Jan Drabina, "Reinelt Paul," in *Bytomski słownik biograficzny*, ed. Jan Drabina (Bytom: Towarzystwo Miłośników Bytomia, 2004), 218–19.

⁴⁰ Wspominają o tym coroczne sprawozdania dyrektora szkoły. Zob. np. Wilhelm Carl Kayser, *Siebenter Jahresbericht des Städtischen Kathol. Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1872–1873* (Beuthen O/S: Moritz Böhm, 1873), 27. W biografii bp. Maksymiliana Kallera również znajdujemy zapis o tym, że jako uczeń bytomskiego gimnazjum przyjął sakrament bierzmowania 3 maja 1894 r. z rąk kard. Georga Koppa. Zob. Paweł Pyrchała, *Rodem z Bytomia: Biskup Maksymilian Kaller* (Katowice: Drukarnia Archidiecezjalna, [2008]), 14.

⁴¹ Jeśli chodzi numery 656–79, z lata 1914 roku, jest zapis: wstąpił do wojska. Być może niektórzy z nich potem wrócili, by się kształcić, ale trudno to ustalić.

przedmiotem prezentowanego artykułu – absolwentów, którzy podjęli studia teologiczne.

Uwagę zwracają ich zróżnicowane pochodzenia. Dzięki temu, że w sprawozdaniach odnotowano zawody ich ojców łatwo można się zorientować, jaki status posiadały ich rodziny. Wśród podanych zawodów są przedstawiciele inteligencji i urzędnicy (nauczyciel, księgowy, sekretarz, kancelista sądowy, poborca podatkowy), kolejarz, kilku górników i robotnicy (robotnik w fabryce, kotlarz, kamieniarz, ślusarz, hutnik, waciarz), rzemieślnicy (mistrz krawiecki, mistrz szewski, mistrz masarski, mistrz piekarski, stolarz), kupcy, właściciele karczm, restauracji i młyna, posiadający własne gospodarstwa rolne, ogrodnik i leśniczy. Ponadto wśród ojców gimnazjalistów znaleźli się: posłaniec gminny, konwojent pocztowy, agent pocztowy, tester srebra, handlarz meblami, żandarm. Osiemnastu w chwili zdawania matury już nie miało ojców. To naturalnie wiązało się z większym obciążeniem finansowym dla rodziny, dlatego osieroceni starali się o zdobycie stypendium naukowego bądź socjalnego.

Najwięcej gimnazjalistów pochodziło z Bytomia i okolic, bo aż 31. Zresztą z tamtych stron w ogóle wywodziło się najwięcej uczniów tej placówki. Z pobliskich większych miast – Gliwice i Katowice – nie pochodził żaden z bytomskich maturzystów. Wynikało to prawdopodobnie z tego, że w tych miastach działały podobne placówki. Było po kilku młodzieńców z okolic Rybnika (10), Opola (10), Pszczyny (6), Tarnowskich Gór (12), Koźła (7), Strzelec Opolskich (11) i Zabrza (6). Pojedynczy uczniowie przybyli z innych okręgów prowincji śląskiej.

Specyfiką Górnego Śląska było to, że teologię wybierali głównie młodzi wywodzący się z środowisk: chłopskiego, robotniczego, rzemieślniczego i co najwyżej synowie wiejskich nauczycieli oraz techników zajmujących skromne stanowiska w górnictwie i przemyśle⁴². Te z kolei rodziny były najsilniej związane z tradycjami polskimi. Nie mieli w bytomskim gimnazjum możliwości edukacji w zakresie języka polskiego, historii i kultury ojczystej. Ale niektórzy z nich byli uczestnikami tajnych kółek samokształceniowych, które rozwijały się pod auspicjami związanej z endecją studenckiej organizacji o nazwie Związek Młodzieży Polskiej „Zet”. Działali w nich akademicy z wrocławskiej grupy „Zet”, wśród których można także odnaleźć dawnych wychowanków gimnazjum bytomskiego (Józef Czempiel, Augustyn Koźlik czy Stefan Sz wajnoch). Organizowali oni edukację patriotyczną dla młodszych kolegów⁴³. Zdarzało się, że uczestnicy tych konspiracyjnych spotkań byli relegowani ze swoich macierzystych szkół i byli zmuszeni szukać możliwości dokończenia nauki w innym gimnazjum. Działo

⁴² Kwiatek, *Szkolnictwo średnie na Górnym Śląsku*, 116.

⁴³ Kwiatek, 129.

się tak zresztą na całym Górnym Śląsku. Taki los spotkał m.in. Józefa Gawlinę, którego wyrzucono z gimnazjum w Raciborzu i maturę zdobył w Rybniku⁴⁴.

Czasem, paradoksalnie, niechęć do polskości okazywana przez nauczycieli wzmacniała patriotyczne aspiracje młodzieży. Wojciech Korfanty, który co prawda nie w Bytomiu, a w Katowicach, ale w analizowanym okresie, pod koniec XIX w., także był gimnazjalistą, tak wypowiedział się w tej kwestii na forum sejmku pruskiego:

Ja sam nie byłbym może dziś Polakiem, gdyby nauczyciele moi nie byli budzili na każdym kroku we mnie świadomości, że jestem polskiego pochodzenia. Takich jak ja, było wielu moich przyjaciół, pracujących dziś nad narodowym odrodzeniem naszego ludu będącego na najlepszej drodze do zgermanizowania się⁴⁵.

Podobnie jak on reagowało wielu gimnazjalistów, gdyż – jak zapisano w życiorysie Adolfa Pojdy –

pruskie gimnazja w paradoksalny sposób utrwały w uczniach wyniesiony z domu polski patriotyzm. Wykładowcy tak krytykowali, tak szkalowali wszystko co polskie, że wywoływało to skutek przeciwny niż chcieli – budzili w uczniach naturalną w tym wieku przekorę i opór⁴⁶.

Z niczym nieporównywalną rolę w ugruntowywaniu przekonań o wyborze studiów teologicznych przez uczniów gimnazjum spełniał istniejący w Bytomiu konwikt biskupi. Zastanawiający się nad wyborem drogi kapłańskiej mogli w sprzyjających warunkach zdobywać wiedzę, spełniać praktyki religijne, kształtować swój charakter, a także uczestniczyć w życiu organizacji istniejących w mieście. Zadaniem prowadzącego konwikt księdza prefekta, oprócz zarządzania i prowadzenia instytucji, było formowanie wychowanków pod względem duchowym. Reginek wspominał, że konwikt biskupi

[...] prowadzony był bardzo wzorowo. Na czele jego stał młody prefekt, wytrawny pedagog i głęboko religijny kapłan [...]. Wychowankowie jego w konwikcie byli

⁴⁴ Józef Gawlina, *Wspomnienia*, ed. Jerzy Myszor (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2004), 17–18.

⁴⁵ Mieczysław Tobiasz, *Wojciech Korfanty: Odrodzenie narodowe i polityczne Śląska* (Katowice: „Ognisko”, Spółdzielnia Księgarska, 1947), III.

⁴⁶ Aleksandra J. Ostroch, *Ks. Adolf Pojda: Kapłan i człowiek* (Czerwionka-Leszczyny: Agencja Reklamowo-Wydawnicza „Vectra”, 2007), 16.

do niego bardzo przywiązani. Łagodny, choć stanowczy i sprawiedliwy, potrafił sobie wśród studiującej młodzieży wyrobić wysoki autorytet⁴⁷.

Życie wspólnotowe pomagało we wzajemnym mobilizowaniu się do zaangażowania w organizacjach patriotycznych:

W gimnazjum bytomskim działało także Towarzystwo Alojzjańskie oraz półlegalne kółka samokształceniowe, wzorujące się na stowarzyszeniu Filomatów i Filaretów. Dopuszczalne było samokształcenie, ale wzorowanie się na Filaretach to już nie. Zakazane było czytanie polskich książek i czasopism, nawet ukazującego się w tymże Bytomiu «Katolika». Jeszcze w 1911 r., kiedy istnienie „Filomatów” wyszło na jaw, uczniowie zostali oskarżeni o zorganizowanie „partii politycznej” i przestuchiwani w wytoczonym procesie⁴⁸.

Reginek przywołuje we wspomnieniach tzw. sprawę bytomską⁴⁹.

Najzdolniejszych gimnazjalistów nagradzano stypendiami. W bytomskiej szkole istniało kilka, a na początku XX w. nawet kilkanaście różnych funduszy stypendialnych. Kwerenda przeprowadzona w Archiwum Państwowym w Katowicach, gdzie znajdują się akta gimnazjum bytomskiego, a w nim teczki poszczególnych funduszy, pozwala wyprowadzić wniosek, że przyszli duchowni katoliccy byli uczniami najczęściej honorowanymi stypendiami. To może sugerować, że należeli do najpilniejszych i najbardziej zdolnych uczniów. I tak np. w 1890 r. stypendium Wilhelma, króla Prus, otrzymał Theodor Gebauer⁵⁰. W 1892 r. stypendium Purkopa przyznano Paulowi Kasperczykowi, stypendium Schaffgotscha otrzymał Walther Gonska⁵¹. W tym roku ustalono także stypendium jubileuszowe z okazji 25-lecia króla, które w 1893 zdobył Paul Kasperczyk⁵². Czasem fundator stypendium precyzował, do jakiej grupy uczniów jest skierowane. I wówczas mogło ono mieć także charakter socjalny, wspierający niezamożnych uczniów. Gdy w 1893 r. ustanowiono fundację stypendialną

⁴⁷ Dobrzyński, *Proboszcz śląski: Wspomnienia*, 34.

⁴⁸ Ostroch, *Ks. Adolf Pojda: Kapłan i człowiek*, 16.

⁴⁹ Kwiatek, *Szkolnictwo średnie na Górnym Śląsku*, 130.

⁵⁰ Buchholz, *Vierundzwanzigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1890–91*, 15.

⁵¹ Wilhelm Schulte, *Sechszwanzigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1892–93* (Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1893), 22; „Purkop und Wilhelm-Stipendium,” sygn. 12/684/0/7/184, AAP Katowice, Gimnazjum w Bytomiu.

⁵² Wilhelm Schulte, *Siebenundzwanzigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1893–94* (Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1894), 18.

Karola Rudzkiego z kapitałem 3000 marek, w jej statucie zapisano, że odsetki od tego stypendium mają być przyznane dwóm potrzebującym rzymskokatolickim uczniom gimnazjum bytomskiego, którzy zamierzają studiować teologię katolicką. Stypendium miało być przekazywane każdego roku w dniu 4 XI, czyli dniu wspomnienia św. Karola, a uprzywilejowani mają być potomkowie karczarza Matthiasa Rudzkiego z Paniów oraz biorący udział w lekcjach hebrajskiego w gimnazjum. W kwestii wyboru kandydata do otrzymania stypendium dyrektor miał się konsultować z nauczycielem religii⁵³. W 1893 r. jako pierwszy otrzymał to stypendium Georg Kammel⁵⁴. W 1894 o stypendium ubiegali się: Franz Dlugosch, Karl Hiller, Karl Leszczyk, August Strzybny, a otrzymali – Kammel i Edmund Groebner. Inny charakter miało stypendium Schaffgotscha. Ono promowało najzdolniejszych uczniów. W 1894 r. otrzymał je Walther Gonska⁵⁵, a rok później ubiegali się o nie: Karol Leszczyk, August Strzybny, Karl Hiller, Ryszard Horoba, Paul Lopatta. Ostatecznie przypadło prymusom Karlowi Hillerowi oraz Augustynowi Strzybnemu⁵⁶. W 1895 r. stypendium Köhlera przypadło Karolowi Wilkowi⁵⁷. W 1896 r. stypendium Purkopa otrzymał Johannes Zwior, stypendium Schaffgotscha otrzymał Walther Gonska, stypendium Solgera – Karl Wilk⁵⁸, a stypendium ks. Leopolda Nerlicha – Eduard Sobek⁵⁹. W 1897 r. kolejne stypendium ufundował Friedrich Hofrichter, proboszcz z Goduli. Wyplacane miało być 28 VI w dzień urodzin fundatora. Uprzywilejowani mieli być spokrewnieni z fundatorem oraz należący do parafii w Goduli⁶⁰. Z kolei w 1897 r. stypendium Purkopa otrzymał Joseph Czempiel, stypendium Solgera – Paul Lopatta, stypendium Rudzkiego – Paul Drosdek, a stypendium Nerlicha – Franz Janik⁶¹. W 1898 r.

⁵³ Schulte, 18; "Karl Rudzki Stipendiumstiftung," sygn. 12/684/0/7/195, AAP Katowice, Gimnazjum w Bytomiu.

⁵⁴ Schulte, *Siebenundzwanzigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1893–94*, 19.

⁵⁵ Wilhelm Schulte, *Achtundzwanzigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1894–95* (Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1895), 21.

⁵⁶ "Schaffgotsch und Wlodarski Stipendium," sygn. 12/684/0/7/179, AAP Katowice, Gimnazjum w Bytomiu.

⁵⁷ Wilhelm Schulte, *Neunundzwanzigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1895–96* (Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1896), 19.

⁵⁸ "Solger-Stipendium," sygn. 12/684/0/7/182, AAP Katowice, Gimnazjum w Bytomiu.

⁵⁹ Wilhelm Schulte, *Dreissigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1896–97* (Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1897), 21.

⁶⁰ Schulte, 21–22.

⁶¹ Buchholz, *Einunddreissigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1897–98*, 18.

stypendium Rudzkiego otrzymał Paul Pietryga, stypendium Nerlicha – Franz Schiwy⁶². W 1899 r. stypendium Solgera przypadło Wilhelmowi Zurowi, a stypendium Fiebiga otrzymał Otto Loske⁶³. Po 1899 r. nie podawano nazwisk gimnazjalistów stypendystów. Dowiadujemy się jednak kto był ich fundatorem i ile ich przyznawano. Oto lista funduszy rozdzielanych na początku XX w.: stypendium Purkopa (jeden uczeń), magistrat miasta Bytomia przyznał stypendium bp Adriana Włodarskiego (1), stypendium Wilhelma (1), stypendium grafa Schaffgotscha (1), jedno stypendium dla ucznia żydowskiego, stypendium jubileuszowe (1), stypendium Solgera przyznawane przez landrata królewskiego (1), stypendium im. Karola Rudzkiego (1), stypendium Leopolda Nerlicha (1), stypendium Friedricha Hofrichtera (1), na Boże Narodzenie stypendium z zasobów szkolnych, stypendium Fiebiga (1), Bergrat Koehler stypendium (1), stypendium Prziklinga (1). Ponadto w 1902 r. książę kardynał biskup wrocławski Georg von Kopp wsparł dziesięciu uczniów kwotą 600 marek i ośmiu kwotą 450 marek⁶⁴.

Tab. 1. Miejsce pochodzenia absolwentów gimnazjum bytomskiego i teologii na Uniwersytecie Wrocławskim

Okręg	Miejscowości
Bytom (33)	Bytom (11), Piekary Śląskie (4), Rozbark (3), Dąbrówka Wielka (3), Królewska Huta (2), Orzegów (2), Brzeziny Śląskie, Dąbrowa Górnicza, Forsthaus Lipka k. Kozłowej Góry, Huta Zygmunt, Józefka, Lipiny, Ruda, Świętochłowice
Brzeg (1)	Brzeg
Gliwice (4)	Byczyna, Hanusek, Kopienica, Pyskowice
Katowice (10)	Bogucice, Dąb, Huta Jerzego k. Siemianowic Śl., Mysłowice, Nowa Wieś, Radoszowy k. Kochłowic, Roździeń, Siemianowice Śląskie, Wirek, Załęże
Kluczbork (1)	Bąków
Koźle (7)	Cisowa, Gościćcin, Łany, Naczęstawice, Roszowski Las, Stare Koźle, Steblów
Lubliniec (4)	Lisów, Łagiewniki Wielkie, Łany, Stara Huta

⁶² Robert Buchholz, *Zweiunddreissigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1898–99* (Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1899), 23.

⁶³ Robert Buchholz, *Dreiunddreissigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1899–1900* (Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1900), 20.

⁶⁴ Robert Buchholz, *Fünfunddreissigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1901–1902* (Beuthen O.-S.: Druck von M. Immerwahr, 1902), 24.

Okręg	Miejscowości
Niemodlin (1)	Narok
Olesno (3)	Sowczyce, Sternalice, Uszyce
Oleśnica (1)	Bierutów
Opole (10)	Dobrzeń Wielki (3), Krapkowice (2), Groszowice, Gwoździce, Komprachcice, Opole, Szczedrzyk
Prudnik (5)	Borek, Głogówek, Kórnicza, Pietna, Rozkochów
Pszczyna (6)	Łaziska Górne (2), Chełm Wielki, Kobiór, Mikołów, Teich-Vorwerk k. Bierunia Starego
Racibórz (1)	Janowice (dziś Cyprzanów)
Rybnik (10)	Wodzisław (2), Czerwionka, Gołkowice, Jastrzębie Górne, Ligocka Kuźnia, Markłowice Dolne, Skrzyszów, Raszowiec k. Rybnika, Ruptawa
Strzelce Opolskie (11)	Ujazd (3), Goj, Jaryszów, Jemielnica, Klucz, Krępna, Otmuchów, Staniszcze Wielkie, Żyrowa
Syców (1)	Nassale
Śląsk Austriacki (1)	Konradów Wielki
Tarnowskie Góry (13)	Radzionków (4), Tarnowskie Góry (3), Nakło (2), Bobrowniki, Kozłowa Góra, Piaseczna, Wilkowice
Vajglov (1)	Vajglov na Morawach
Zabrze (6)	Zabrze (2), Bielszowice, Biskupice, Bujaków, Kończyce
Ziębice (1)	Nowe Miasto k. Ziębic

Źródło: "Egzaminy końcowe i dojrzałości-akta ogólne," sygn. 12/684/0/5/167, AAP Katowice, Gimnazjum w Bytomiu; *Jahresbericht (1867–1914)*.

Absolwenci gimnazjum bytomskiego w gronie studentów teologii na Uniwersytecie Wrocławskim

Wszystkich maturzystów bytomskiego gimnazjum z lat 1867–1914 było 655. Trzeba rozróżnić dwa terminy, kiedy wypuszczano absolwentów: na *Ostertermins* – Wielkanoc oraz *Michaelistermins* – na św. Michała (29 IX). Na teologię wybrało się 225 maturzystów bytomskiego gimnazjum. Należy dodać, że oprócz teologii katolickiej absolwenci gimnazjum bytomskiego wybierali liczne inne kierunki studiów, takie jak: teologia ewangelicka, teologia żydowska (judajstyka), medycyna, górnictwo i hutnictwo, prawo, filologia orientalna, filologia klasyczna, wojskowość, filozofia, leśnictwo, rolnictwo, inżynier mechanik, bankowość, historia, weterynaria, architektura, nauki przyrodnicze, szkoła

oficerska, matematyka, języki nowożytny, budownictwo. Byli też adepci przygotowujący się do pracy jako kupcy, dentyści, aptekarze, pocztowcy.

W okresie kulturkampfu nastąpił drastyczny spadek powołań kapłańskich, gdyż została przerwana praktyka udzielania święceń kapłańskich⁶⁵. I dopiero w połowie lat dziewięćdziesiątych XIX w., gdy zostało zmienione ustawodawstwo państwowe, sytuacja się poprawiła. Ewidentnie widać wówczas także wzrost zgłoszeń do seminarium spośród absolwentów gimnazjum z Bytomia⁶⁶. Kwestii kształtu formacji teologicznej i przygotowania do święceń kapłańskich we Wrocławiu poświęcone zostały dwa rozdziały książki Jerzego Myszora *Duchowieństwo katolickie na Śląsku 1742–1914*⁶⁷.

Z grona 225 deklarujących przy maturze zamiar studiowania teologii 131 absolwentów bytomskiego z lat 1867–1914 ukończyło takowe we Wrocławiu i tam przyjęło święcenia kapłańskie (tabela 1). Najwięcej osób wyświęconych spośród uczniów gimnazjum było w latach: 1908 i 1909 – 10 księży, 1899 i 1903 – 9, 1914 – 8, 1906 – 7, 1902 i 1907 – 6, 1898, 1904 i 1913 – 5. Wyjątek stanowi Eugen Kinzer spod Głubczyc, który święcenia kapłańskie przyjął w Litomierzycach⁶⁸. Prawie wszyscy posługiwali potem w duszpasterstwie diecezji wrocławskiej. A gdy w 1922 r. została utworzona administracja apostolska na Górnym Śląsku, ponad czterdziestu duchownych przeszło do pracy w nowo utworzonej jednostce kościelnej.

Część z nich, zwłaszcza wywodzący się ze wschodnich regionów prowincji śląskiej, już podczas studiów wrocławskich identyfikowała się z polskimi dążeniami narodowościowymi. Ujawniło się to też w seminarium duchownym, gdy angażowali się w działalność organizacji pielęgnujących polską kulturę, język i tradycje. Jeden z nich, Emanuel Nickel, był współzałożycielem powstałego w 1895 r. na Uniwersytecie Wrocławskim „Kółka Polskiego”⁶⁹. Do tego

⁶⁵ Erich Kleineidam, *Die Katholisch-theologische Fakultät der Universität Breslau 1811–1945* (Köln: Wienand-Verlag, 1961), 82–84; Jerzy Myszor, *Duchowieństwo katolickie na Śląsku 1742–1914: Z dziejów duszpasterstwa w diecezji wrocławskiej* (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2011), 123.

⁶⁶ Wskazują na to liczby absolwentów bytomskiego gimnazjum, którzy swoje kroki po maturze kierowali na Wydział Teologiczny Uniwersytetu Wrocławskiego i do tamtejszego seminarium duchownego.

⁶⁷ Myszor, *Duchowieństwo katolickie na Śląsku 1742–1914*, 59–130.

⁶⁸ *Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis dioeceseos Litomericensis pro anno 1909* (Litomicieci: In Commissione Cancellariae Concistorii Episcopalis Litomericensis, 1909), 52.

⁶⁹ Franciszek Szymiczek, *Stowarzyszenia akademickie polskiej młodzieży górnośląskiej we Wrocławiu 1863–1918* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1963), 75–93; Antoni Młotek, *Teologia katolicka na Uniwersytecie Wrocławskim ze szczególnym uwzględnieniem dziejów teologii moralnej* (Wrocław: Papieski Fakultet Teologiczny, 1998), 57–58.

stowarzyszenia należeli też m.in. Lorenz Pucher, Antoni Danecki, Alojzy Lazar, Antoni Lindner, Augustyn Koźlik, Franciszek Macherski, Walter Gonska. Gdy w 1906 r. rozwiązano „Kółko Polskie” wówczas Józef Czempiel wszedł w kontakt z tajnym Związkiem Młodzieży „Zet” i wkrótce potem założono nową organizację polskich studentów pod nazwą „Swoi”. Jej członkami zostali m.in. Augustyn Koźlik, Stefan Sz wajnoch, Jan Szymała i Piotr Kowolik⁷⁰.

Niektórzy musieli przerwać studiowanie ze względu na wybuch I wojny światowej. Kilku znalazło się w wojsku, np. Jan Opperskalski⁷¹ czy Jan Jarząbek, który walczył w Grecji, Turcji i Francji, a studia dokończył po powrocie z wojska i święcenia kapłańskie otrzymał w 1921 roku⁷². Studia przerwał także Józef Markusik, by walczyć na frontach rosyjskim i francuskim⁷³.

Tab. 2. Duchowni absolwenci bytomskiego gimnazjum w latach 1869–1914⁷⁴

Matura	Imię i nazwisko	Data i miejsce urodzenia	Święcenia kapłańskie	Status i miejsce zamieszkania ojca
1869	Andreas Schwider	27.11.1844, Piekary Śląskie	1873	brak danych
	Franz Wróbel	30.11.1844, Piekary Śląskie	1873	brak danych
1874	Franz Powollik	12.09.1854, Bobrowniki	1879	brak danych
1887	Karl Abramski	03.11.1866, Bytom	1891	mistrz szewski, Bytom
	Theodor Flascha	08.11.1867, Bytom	1891	nauczyciel, Bytom
1888	Richard Kohlsdorfer	17.02.1868, Bytom	1893	mistrz szewski, Bytom
1891	Eugen Kinzer	26.12.1869, Goj	1899	restaurator, Głubczyce

⁷⁰ Młotek, 58–59.

⁷¹ Józef Knosała, *Parafia radzionkowska: Jej dawniejsze i dzisiejsze stosunki* (Katowice: Księgarnia i Drukarnia Katolicka, 1926), 224.

⁷² Franciszek Maroń, “Śp. Ks. Jan Jarząbek,” *Wiadomości Diecezjalne [Katowice]*, nos. 7–8 (1966), 107.

⁷³ Edward Nalepa, ed., *Kapłani wyswięceni do 1922 roku*, vol. 1 of *Zmarli kapłani Kościoła Katowickiego* (Katowice: [s.n.], 1999), 265.

⁷⁴ Sprawozdanie dyrektora z roku 1915 zawiera informację o jeszcze jednym maturzyście, który wybrał teologię. Był nim Max Müller, ur. 20.11.1895 r. w Szombierkach, syn miejscowego kupca; święcenia kapłańskie przyjął w 1919 roku. Poza tym brak informacji, by w kolejnych latach I wojny światowej z placówki wyszli kandydaci na teologię.

Matura	Imię i nazwisko	Data i miejsce urodzenia	Święcenia kapłańskie	Status i miejsce zamieszkania ojca
1892	Franz Friedrich	15.08.1869, Bytom	1896	+ mistrz szewski, Bytom
	Theodor Gebauer	10.08.1872, Ruptawa		nauczyciel w szkole elementarnej, Raszczyce
1894	Johann Banasch	11.05.1871, Nakło	1898	+ półkmięć, Nakło
	Paul Kasperczyk	29.05.1872, Tarnowskie Góry	1898	+ mistrz szewski, Tarnowskie Góry
	Emanuel Nickel	24.12.1871, Zabrze	1898	dozorca maszyn, Pawtów
	Joseph Patas	17.03.1870, Marklowice Dolne	1898	+ ogrodnik, Marklowice Dolne
	Ludwig Penschior	21.08.1873, Kobiór	1899	+ poborca podatkowy, Kobiór
	Pietryga Seraphin	08.12.1871, Cisowa	1898	nauczyciel, Psary
1895	Franz Długosch	08.01.1874, Łany	1899	+ właściciel gospodarstwa, Łany
	Edmund Groebner	16.11.1873, Ujazd	1899	mistrz krawiecki, Biskupice
	Franz Haiduk	16.01.1873, Kórnica	1899	karczmarz, Kórnica
	Georg Kammel	01.02.1875, Vajglov (Morawy)	1899	kupiec, Bytom
	Robert Musioł	30.05.1872, Kończyce k. Zabrze	1899	właściciel domu, Kończyce
	Joseph Pyka	04.05.1874, Łagiewniki Wielkie	1899	+ nauczyciel, Sadów
	August Spyra	25.08.1873, Rozbark	1899	właściciel domu, Rozbark
	Paul Thomaschik	03.12.1871, Bytom	1899	właściciel domu, Bytom
	1896	Karl Hiller	17.10.1875, Steblów	1900
Richard Horoba		09.12.1878, Wilkowice	1901	nauczyciel, Wilkowice
Karl Leszczyk		07.09.1876, Stare Koźle	1900	nadzorca prac stolarskich, Stare Koźle

Matura	Imię i nazwisko	Data i miejsce urodzenia	Święcenia kapłańskie	Status i miejsce zamieszkania ojca
1896	Paul Spyra	14.11.1876, Rozbark	1901	właściciel domu, Rozbark
	Eugen Wolko	13.07.1875, Nassale	1900	nauczyciel, Nassale
1897	Aurel Barabasch	04.04.1876, Gołkowice	1901	+ nauczyciel, Gołkowice
	Oskar Cichy	29.08.1875, Mikołów	1901	kupiec, Mikołów
	Johann Cygan	16.10.1872, Biskupice	1901	inwalida górniczy, Biskupice
	Walther Gonska	04.04.1875, Siemianowice Śl.	1901	księgowy, Bytom
	Hugo Piegsa	03.10.1876, Hanusek	1901	karczmarz, Hanusek
	Lorenz Pucher	02.07.1875, Łaziska Górne	1901	właściciel gospodarstwa, Łaziska Górne
	August Strzybny	01.05.1876, Janowice (dziś Cyprzanów)	1901	dzierżawca szynku, Janowice
	Theodor Winkler	16.07.1875, Byczyna	1901	nauczyciel, Stare Koźle
1898	Konstantin Kubitza	19.12.1875, Łany	1902	posiadacz gruntu włościańskiego, Łany
	Paul Lopatta	25.01.1877, Wodzisław Śl.	1902	mistrz stolarski, Wodzisław
	Julius Merkel	16.03.1877, Staniszcze Wielkie	1902	nauczyciel, Radzionków
	Joseph Niestroj	18.12.1877, Bytom	1902	właściciel domu, Bytom
	Karl Rudzki	27.11.1876, Szczedrzyk	1902	rencista, Szczedrzyk
	Franz Strzyz	04.10.1876, Żyrowa	1902	nauczyciel, Żyrowa
1899	Franz Bromm	01.12.1877, Zabrze	1903	inwalida hutnik, Biskupice
	Anton Danetzki	09.01.1876, Dąbrówka Wielka	1903	chałupnik, Dąbrówka Wielka

Matura	Imię i nazwisko	Data i miejsce urodzenia	Święcenia kapłańskie	Status i miejsce zamieszkania ojca
1899	Franz Drosdek	24.09.1874, Ujazd	1903	fabrykant waty, Ujazd
	Paul Drosdek	11.01.1878, Ujazd	1903	waciarz, fabrykant waty, Ujazd
	Emanuel Faf-flock	26.12.1878, Huta Jerzego k. Siemianowic Śl.	1903	agent pocztowy, Tarnów Opolski
	Erich Franiel	17.05.1879, Piekary Śląskie	1903	sztymar górniczy, Bytom
	Franz Janik	01.09.1876, Sowczyce	1903	ogrodnik, Sowczyce
	Max Kaller	10.10.1880, Bytom	1903	kupiec, Bytom
	Johann Michaletz	21.10.1878, Naczęstawice	1903	posiadacz gruntu włościańskiego, Naczęstawice
1900	Karl Borinski ⁷⁵	26.01.1879, Krapkowice	1904	mistrz szewski,
	Paul Pietryga	22.01.1880, Pyskowice	1904	ślusarz, Pyskowice
	Eduard Sobek	11.11.1878, Forsthaus Lipka k. Kozłowej Góry	1904	+ leśniczy
	Wilhelm Zur	05.04.1878, Lipiny		+ robotnik fabryczny, Lipiny
	Franz Sittek	23.03.1878, Skrzyszów	1904	właściciel gospodarstwa, Skrzyszów
1901	Heinrich Rduch	24.07.1878, Jastrzębie Górne	1905	właściciel gospodarstwa, Jastrzębie Górne
	Franz Schiwy	03.02.1881, Huta Zygmunt	1905	kotlarz, Huta Hubertus (potem Huta Zygmunt)
	Georg Wischka	17.04.1880, Królewska Huta	1905	wozowy Mysłowice
	Johannes Zwior	22.05.1879, Jemielnica	1905	+ kupiec, Jemielnica
1902	Franz Białas	05.07.1879, Krępna	1906	strażnik kolejowy, Rokicie k. Raszowej
	Leo Brisch	20.09.1880, Kozłowa Góra	1906	nauczyciel, Żyglin

⁷⁵ Von der mündlichen Prüfung befreit (zwolniony z egzaminu ustnego).

Matura	Imię i nazwisko	Data i miejsce urodzenia	Święcenia kapłańskie	Status i miejsce zamieszkania ojca
1902	Franz Haase	08.01.1882, Narok	1906	gospodarz, Narok
	Karl Jaschik	19.03.1881, Borek	1906	chałupnik, Borek
	Paul Pucher	16.05.1883, Łaziska Górne	1906	właściciel gospodarstwa, Łaziska Górne
	Franz Schymczyk	08.10.1877, Orzegów	1906	górnik, Orzegów
	Arthur Spielvogel	30.04.1882, Czerwionka	1906	+ żandarm, Czerwionka
1903	Franz Gojny	02.07.1881, Roszkowicki Las	1907	nauczyciel, Roszkowicki Las
	Franz Joachimsky	30.03.1882, Jaryszów	1907	nauczyciel w szkole podstawowej, Jaryszów
	Otto Loske	02.01.1884, Chetm Wielki	1907	kierownik magazynu materiałów, Bytom
	Paul Schmidt	31.05.1881, Mystowice	1907	ślusarz kolejowy, Mystowice
	Karl Wilk	27.01.1882, Piekary Śląskie	1907	rębacz, Piekary Śląskie
	Adolf Pojda	12.06.1881, Ligocka Kuźnia	1907	chałupnik, Ligocka Kuźnia
1904	Joseph Czempiel	21.09.1883, Józefka	1908	rębacz, Józefka
	Georg Hoinka	02.02.1882, Krapkowice	1908	mistrz szewski, Krapkowice
	Johann Janotta	15.07.1883, Teich-Vorwerk k. Bierunia Starego	1908	gajowy, Teich-Vorwerk k. Bierunia Starego
	Oswald Kolodziej	10.10.1883, Kopienica	1908	główny nauczyciel, Kopienica
	Aloys Lazar	11.06.1884, Pietna	1908	dożywotnik (wycuźnik), Łaziska Średnie
	Wilhelm Nowack	24.01.1884, Bąków	1908	+ nadleśniczy
	Viktor Otremba	13.12.1882, Bogucice	1908	kierowca młota, Bogucice

Matura	Imię i nazwisko	Data i miejsce urodzenia	Święcenia kapłańskie	Status i miejsce zamieszkania ojca
1904	Robert Plonka	25.05.1883, Roździeń	1908	+ hutnik
	Karl Schier	01.02.1883, Królewska Huta	1908	dozorca maszyn, Chorzów
	Georg Woitzik	24.03.1882, Dąbrówka Wielka	1908	mistrz masarski, Dąbrówka Wielka
	Ernst Kudelko	04.12.1882, Wirek	1910	sekretarz, Wirek
1905	Anton Lindner	17.01.1884, Głogówek	1909	chałupnik, Głogówek
	Viktor Woschnitzok	14.10.1883, Uszyce	1909	mistrz krawiecki, Uszyce
	Arthur Gabiersch	08.12.1882, Bytom	1909	sekretarz w urzędzie miejskim, Bytom
	August Koslik	21.03.1884, Groszowice	1909	+ mistrz piekarski
	Franz Macherski	04.10.1883, Dąb	1909	właściciel domu
	Franz Nowak	27.09.1885, Tarnowskie Góry	1909	górnik starszy, Miechowice
	Johannes Opperskalski	29.08.1886, Radzionków	1909	inwalida górniczy, Radzionków
	Bernhard Hartlik	20.08.1884, Stara Huta	1909	górnik, Piekary Śląskie
	Reinhold Scholz	12.07.1884, Brzeziny Śląskie	1909	sztygar, Brzeziny Śląskie
	Georg Schulz	10.04.1884, Bytom	1909	handlarz meblami, Bytom
1906	Viktor Mathejczyk	10.12.1884, Rozbark	1911	mistrz kowalski, Bytom
	Karl Stottko	13.10.1884, Opole	1910	kancelista sądowy, Krapkowice
1907	Johann Jarczyk	27.01.1886, Bujaków	1911	właściciel gospodarstwa, Bujaków
	Max Woitas	29.09.1886, Bytom	1911	kierowca parowozu, Freiwenheim, Kr. Bingen
	Franz Wycislik	04.06.1886, Radoszowy k. Kochłowic	1911	inwalida górniczy, Radoszowy k. Kochłowic

Matura	Imię i nazwisko	Data i miejsce urodzenia	Święcenia kapłańskie	Status i miejsce zamieszkania ojca
1908	Stephan Schweinoch	31.08.1886, Bielszowice	1912	właściciel domu
	Johann Symalla	21.11.1886, Dobrzeń Wielki	1912	dożywotnik, wycuźnik
1909	Max Elsner	06.08.1888, Lisów	1913	+ główny nauczyciel, Lisów
	Alfons Krawczyk	06.07.1888, Ruda	1913	zastępca zwrotniczego, Ruda
	Adrian Ochmann	11.02.1890, Dąbrówka Wielka	1913	nauczyciel, Zabórze, pow. zabrski
	Thomas Reginek	07.03.1887, Dobrzeń Wielki	1914	gospodarz, Dobrzeń Wielki
	Franz Schulz	06.10.1887, Radzionków	1913	gospodarz, Radzionków
	Anton Thomeczek	09.09.1887, Otmuchów	1914	właściciel gospodarstwa, Otmuchów
	Franz Wilhelm	29.03.1887, Sternalice	1913	właściciel młyna
1910	Paul Adamus	29.10.1889, Piaseczna	1914	tester srebra, Piaseczna
	Thomas Gambietz	15.02.1888, Gwoździce	1914	robotnik fabryczny, Krapkowice
	Albert Himmel	06.08.1889, Gościęcín	1914	gospodarz
	August Mrugalla	27.07.1886, Dąbrowa Górnicza	1914	górník, Rozbark
	Karl Poser	23.02.1890, Tarnowskie Góry	1914	kierowca parowozu, Tarnowskie Góry
	Albert Scholthyssek	22.04.1889, Załęże	1914	dozorca maszyn, Załęże
1911	Georg Bonczkowitz	29.12.1888, Nowa Wieś	1915	nauczyciel, Wirek
	Hubert Demczak	04.07.1891, Rozkochów	1915	leśniczy, Czarny Las k. Lublińca
	Peter Kowolik	22.02.1888, Komprachcice	1915	gospodarz, Komprachcice
	Stanislaus Smieja	08.11.1889, Raszowiec k. Rybnika	1915	chałupnik, Raszowiec

Matura	Imię i nazwisko	Data i miejsce urodzenia	Święcenia kapłańskie	Status i miejsce zamieszkania ojca
1911	Josef Wache	18.03.1890, Orzegów	1917	postanieniec gminny, Orzegów
1912	Josef Christen	25.08.1892, Konradów Wielki (Śląsk Austriacki)	1916	+ kamieniarz, Pszczyna
	Ignaz Jany	05.08.1891, Nakło	1918	szttygar, Nakło
	Heinrich Kreis	11.05.1893, Brzeg	1916	+ nauczyciel, Brzeg
	Adolf Nolewaika	16.06.1892, Radzionków	1917	inwalida górniczy, Radzionków
	Johann Osyra	05.05.1891, Bytom	1916	kowal kopalniany, Bytom
	Kaspar Reginek	03.01.1892, Dobrzeń Wielki	1920	+ gospodarz, Dobrzeń Wielki
	Bruno Pattas	22.10.1891, Wodzisław Śl.	1917	starszy konwojent pocztowy, Katowice
1913	Josef Markuschik	28.02.1893, Radzionków	1920	rębacz, Radzionków
	Walter Poche	04.05.1893, Bierutów	1917	wyższy pracownik kolei, Tarnowskie Góry
1914	Johann Jarzombek	10.12.1891, Świętochłowice	1921	właściciel domu, Świętochłowice
	Bruno Fronober	30.05.1891, Nowe Miasto k. Ziębic	1921	gospodarz, Nowe Miasto
	Hugo Makosch	09.02.1893, Klucz	1921	rolnik, Klucz

Źródło: *Jahresbericht (1867–1914)*.

Losy duchownych absolwentów bytomskiego gimnazjum po święceniach kapłańskich

Po święceniach kapłańskich młodzi duchowni posługiwali najczęściej jako wikarzy i katecheci. Niektórzy, zwłaszcza ci, którzy święcenia przyjęli krótko przed wybuchem I wojny światowej, zostali wysłani na front pruski jako sanitariusze. Ksiądz Tomasz Reginek, wyświęcony w 1914 r., posługiwał jako kapelan

wojskowy i sanitariusz w Szczecinie⁷⁶. Ks. Albert Szołtysek jako młody wikariusz w 1915 r. został powołany do wojska i przez pięć miesięcy był kapłanem w obozie jeńców włoskich w Cottbus. Podobnie było z ks. Stanisławem Śmieją, który święcenia kapłańskie otrzymał w 1915 r., a wkrótce potem został zmobilizowany do odbycia służby wojskowej w charakterze sanitariusza w wojsku pruskim.

Środowisko, w którym się wychowywali, życie na pograniczu dwóch kultur – polskiej i niemieckiej, jak też kontakt z żywymi na tym terenie dążeniami do usamodzielnienia się tego fragmentu Śląska niewątpliwie miały wpływ na postawę duchownych. Wielu z tych, którzy pochodzili z Opolszczyzny i najbardziej na wschód wysuniętych przyczółków pruskich, nie kryli swych sympatii propolskich. Inni wręcz przeciwnie sprzyjali opcji niemieckiej. Na ile im pozwalały ówczesne realia i prawo kościelne, angażowali się w działalność polityczną. I tak np. ks. Karol Abramski (matura w 1887 r.; święcenia kapłańskie w 1891 r.), przez lata proboszcz parafii Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu, był działaczem partii Centrum i jawnie krytykował polskie dążenia narodowe na Górnym Śląsku. W 1905 r. został posłem do sejmiku pruskiego z okręgu opolskiego. Podobnie ks. Andrzej Świder, pierwszy absolwent bytomskiego gimnazjum, który został duchownym (matura w 1869 r.), będąc proboszczem w Siemianowicach Śląskich, związał się z partią Centrum i na początku XX w. popadł w konflikt z parafianami popierającymi politykę Wojciecha Korfańskiego⁷⁷.

Szczególny czas próby i weryfikacji postaw narodowościowych nadszedł wraz z zakończeniem I wojny światowej i ogłoszeniem na Górnym Śląsku plebiscytu. Niektórzy czynnie włączyli się w akcję plebiscytową albo jako kapłani posługiwali wśród powstańców śląskich. Jeden z nich, ks. Augustyn Strzybny, w tym gorącym czasie, gdy jeszcze decydowały się losy terenów Górnego Śląska, 31 X 1921 r. został zamordowany przez bojówki niemieckie⁷⁸. Inny, ks. Johann Cygan, będąc proboszczem w Brynicy, znany był z zaangażowania w obronę języka polskiego, nauczał dzieci po polsku, i z tej przyczyny podczas plebiscytu nachodziły go bojówki niemieckie. Jawnie wspierali polskie aspiracje także księża: Karl Jaschik, Alojzy Lazar, Jan Jarczyk, Stefan Sz wajnoch, Max Elsner,

⁷⁶ Jerzy Myszor, "Udział śląskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego w I wojnie światowej," in *I wojna światowa na Śląsku: Historia – Literatura – Kultura*, ed. Grażyna Szewczyk and Ryszard Kaczmarek (Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 2016), 54.

⁷⁷ Herbert Gawlik et al., eds., *Piekarzanie: Leksykon mieszkańców Piekar Śląskich* (Piekary Śląskie: Drukarnia Archidiecezjalna, 2010), 243.

⁷⁸ Andrzej Hanich, *Martyrologium duchowieństwa Śląska Opolskiego w latach II wojny światowej* (Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2009), 16–17; Benedykt Motyka, "Strzybny Augustyn," in *Raciborzanie tysiąclecia: Słownik biograficzny*, ed. Katarzyna Gruchot and Grzegorz Wawoczny (Racibórz: Ośrodek Wydawniczy „Augustana”, 2002), 153.

Jan Szymała, Albert Szołtysek i Augustyn Koźlik. Z kolei ks. T. Reginek, wraz z bratem dr. Janem Reginkiem, był zwolennikiem autonomii Śląska w postaci wolnego państwa górnośląskiego, kontrolowanego przez Ligę Narodów. Już 27 XI 1918 r. powołali oni Komitet Górnośląski, który zaczął przewodzić ruchowi niepodległościowemu. W styczniu 1919 r. komitet przekształcono w organizację pod nazwą Związek Górnoślązaków (Bund der Oberschlesien). W czasie akcji plebiscytowej ks. Reginek nawiązał łączność z Polskim Komisarjatem Plebiscytowym i stworzył Wydział Opieki Społecznej⁷⁹. Inny duchowny, ks. Antoni Lindner, był uczestnikiem I powstania śląskiego i musiał w ostatnich dniach sierpnia 1919 r. uchodzić ze Śląska. Wrócił po dwóch tygodniach. Z kolei ks. Albert Szołtysek, który będąc wikarym w Goduli publicznie manifestował swoje polskie uczucia narodowe, w 1919 r. został aresztowany przez Grenzschutz, ale dzięki stanowczej interwencji swojego proboszcza ks. Franza Strzyża zdołał uniknąć dłuższego pobytu w więzieniu. Także inny duchowny, ks. Maksymilian Elsner, pracujący podczas plebiscytu w Mysłowicach angażował się w pomoc organizacjom polskim⁸⁰. Ks. Adolf Pojda, który od 1917 r. był proboszczem w Słupsku, gdy tylko zaczęły się przygotowania do plebiscytu, podjął starania o wyjazd na Śląsk⁸¹. Ciekawym był przypadek ks. Artura Spielvogela, proboszcza w Jankowicach Rybnickich. Był on zdeklarowanym Niemcem, ale po 1918 r. zmieniło się jego nastawienie i w okresie kampanii plebiscytowej agitował za przyłączeniem Śląska do Polski⁸². O to, by ich parafie znalazły się na terenie przydzielonym po plebiscycie Polsce, walczyli księża: Jan Banaś z Lubowic pod Raciborzem, Józef Czempiel w Żędowicach, Franciszek Długosz w Gostomii, Walter Gąska w Zabełkowie czy Stefan Sz wajnoch w Zabrze⁸³. O proniemiecką agitację podczas plebiscytu oskarżany był ks. Karol Boriński. Znany był zresztą już wcześniej jako germanizator⁸⁴.

⁷⁹ Janusz Wycisło, "Reginek Tomasz," in *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, ed. Mieczysław Pater (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1996), 346–47; Dobrzyński, *Proboszcz śląski: Wspomnienia*, 115–19. Pod pseudonimem ukrywał się ks. Tomasz Reginek.

⁸⁰ Hilary Gwóźdź, "Udział duchowieństwa śląskiego w akcji plebiscytowej i powstaniach (1919–1921)," *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 15 (1982), 183.

⁸¹ Ostroch, *Ks. Adolf Pojda: Kapłan i człowiek*.

⁸² Norbert Niestolik, *Zabytki Jankowic na tle dziejów wsi* (Rybnik-Jankowice: Zarząd Gminy Świerklany, 1996), 77–78.

⁸³ Michał Piel, *Udział duchowieństwa w polskim życiu politycznym w latach 1914–1924* (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1994), 116–17; Gwóźdź, "Udział duchowieństwa śląskiego w akcji plebiscytowej i powstaniach (1919–1921)," 180, 182, 184, 197.

⁸⁴ Mieczysław Pater, *Duchowieństwo katolickie wobec spraw polskich na Górnym Śląsku (1891–1914)* (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2004), 247.

Po plebiscycie i ustaleniu granicy, gdy część Górnego Śląska znalazła się w strukturach administracyjnych Polski, doszło do przesunięć personalnych, m.in. ks. Antoni Danecki przeszedł z parafii Turze do Bobrownik, ks. Jana Banaś z Lubowic do Lubecka, ks. Józef Czempiel z Żędowic do Hajduk Wielkich, ks. Franciszek Drozdek z Wołczyna do Dąbrówki Wielkiej, ks. Walter Gąska z Zabelkowa do Koszęcina, ks. Augustyn Koźlik z Gliwic do Katowic, ks. Alojzy Lazar z Zaborza do Niedobczyc⁸⁵. Na teren administracji apostolskiej w Katowicach przeniósł się także ks. Piotr Kowolik⁸⁶. Z kolei ks. Franz Janik, proboszcz z Otmętu, nieskrywający swoich polskich przekonań, po plebiscycie pozostał po stronie niemieckiej, ale nie przeniósł się do administracji apostolskiej zarządzanej przez ks. Augusta Hlonda. Były też relokacje ze strony przyznanej Polsce na niemiecką: ks. Hugo Pięga, proboszcz z Orontowic, przeniósł się do parafii Kujawy, ks. Edward Sobek, proboszcz w Lublińcu, przeniósł się do Rozmierza, a potem do Gliwic, ks. Henryk Rduch, kuratus w Makoszowach, przeniósł się do Raclawiczek. Teren administracji apostolskiej na Górnym Śląsku opuścił w 1922 r. również ks. Franz Haase, który z Bobrownik przeniósł się na stronę niemiecką. Ks. Georg Schulz, który był proboszczem w Wełnowcu, po plebiscycie duszpasterzował w Raciborzu⁸⁷.

Gdy w 1922 r. powstała Administracja Apostolska na Górnym Śląsku, a w 1925 r. erygowano nową diecezję katowicką (śląską), 43 księży z tej grupy zaczęło posługiwać w nowej diecezji. Jeden z nich, ks. Józef Markusik, po kilku latach pracy w diecezji katowickiej w 1926 r. poprosił o ekskardynację i został przyjęty do diecezji wrocławskiej⁸⁸. W tabeli 3 zamieszczono wykaz absolwentów bytomskiego gimnazjum, którzy zasilili szeregi duchowieństwa diecezji katowickiej (najwięcej spośród absolwentów roczników: 1904 – 5, 1897 – 4 i 1909 – 4). Oprócz roku ukończenia gimnazjum wynotowano rok święceń kapłańskich, najważniejszą posługę pełnioną w trakcie życia oraz datę śmierci (w niektórych wypadkach także okoliczności śmierci, jeśli chodzi o osoby zmarłe podczas wojny).

⁸⁵ Henryk Olszar, *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej (katowickiej) w Drugiej Rzeczypospolitej* (Katowice: Kuria Metropolitalna, 2000), 74–75; Henryk Olszar, "Wymiana księży śląskich w okresie plebiscytu i powstań śląskich," in *Kościoty i związki wyznaniowe a konflikt polsko-niemiecki na Górnym Śląsku w latach 1919–1921*, ed. Zbigniew Kapała and Jerzy Myszor (Bytom: Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, 2005), 204–5.

⁸⁶ Wanda Musialik, "Duchowieństwo katolickie wobec aspiracji narodowych Górnoślązaków w okresie przelomu po I wojnie światowej," *Studia Śląskie* 52 (1993), 142.

⁸⁷ Olszar, "Wymiana księży śląskich w okresie plebiscytu i powstań śląskich," 195–209.

⁸⁸ Knosala, *Parafia radzionkowska*, 225.

Tab. 3. Absolwenci bytomskiego gimnazjum w szeregach duchowieństwa diecezji katowickiej⁸⁹

Matura	Nazwisko i imię⁹⁰	Święcenia kapłańskie	Funkcja	Data i okoliczności śmierci
1894	Jan Banaś (Banasch)	1898	proboszcz w Lubecku, wizytator religii	27.08.1953
1895	Franciszek Długosz (Dlugosch)	1899	proboszcz w Studzionce	06.06.1940, Dachau
1896	Ryszard Horoba	1901	komorant w Ornontowicach	09.06.1961
1897	Oskar Cichy	1901	katecheta i wizytator nauki religii	06.06.1965
	Walter Gąska (Gonska)	1901	proboszcz w Zabełkowie i Koszęcinie	02.12.1943, więzieniu we Wrocławiu
	Wawrzyniec Pucher	1901	proboszcz w Piekarach Śląskich	19.10.1941
	Teodor Winkler	1901	proboszcz w Dzieńkowicach	2.10.1938
1898	Konstanty Kubitzka	1902	proboszcz w Krzyżowicach i Dębieńsku	25.09.1940
	Merkel Juliusz	1902	proboszcz w Godowie	13.05.1944
	Franciszek Strzyż (Strzyz)	1902	proboszcz w Goduli, wikariusz generalny diecezji katowickiej podczas okupacji niemieckiej	03.06.1942
1899	Antoni Danecki (Danetzki)	1903	proboszcz w Bobrownikach	14.09.1942
	Franciszek Drozdek (Drosdek)	1903	proboszcz w Dąbrówce Wielkiej	30.08.1940
	Paweł Drozdek (Drosdek)	1903	proboszcz w Jędrysku	05.01.1945, więzieniu w Magdeburgu
1900	Karol Boriński (Borinski)	1904	proboszcz w Orzegowie i Bełku	07.01.1959

⁸⁹ W nawiasach podano zapis nazwiska w języku niemieckim, którym księża posługiwali się w czasach gimnazjalnych.

⁹⁰ Imiona i nazwiska podano w wersji spolszczonej używanej przez duchownych, gdy pracowali w diecezji katowickiej.

Matura	Nazwisko i imię	Święcenia kapłańskie	Funkcja	Data i okoliczności śmierci
1902	Paweł Pucher	1906	proboszcz w Łagiewnikach	09.10.1946
	Artur Spielvogel	1906	proboszcz w Jankowicach Rybnickich	15.01.1932
1903	Karol Wilk	1907	proboszcz w Bieruniu Starym i Mikołowie	28.04.1957
	Adolf Pojda	1907	proboszcz w Leszczynach	20.05.1942, Dachau
1904	Józef Czempiel	1908	proboszcz w Hajdukach Wielkich	19.06.1942, Dachau
	Jan Janota (Janotta)	1908	proboszcz w Wyrach	15.06.1968
	Alojzy Lazar	1908	proboszcz w Niedobczycach i w Podlesiu Śl.	09.02.1956
	Wiktor Otręba (Otremba)	1908	proboszcz w Świętochłowicach	12.09.1948
	Ernest Kudetko (Kudelko)	1910	proboszcz w Nakle Śląskim, po wojnie wysiedlony do Niemiec	05.06.1947
1905	Antoni Lindner	1909	proboszcz w Zawodziu	19.08.1942
	Augustyn Koźlik (Koslik)	1909	proboszcz w Siemianowicach Śląskich i Chorzowie Starym	30.08.1952
	Franciszek Macherski	1909	kapelan sióstr boromeuszek w Jastrzębiu Zdroju	31.10.1940, Dachau
1906	Wiktor Matejczyk (Mathejczyk)	1911	proboszcz w Murckach	02.07.1937
1907	Jan Jarczyk	1911	proboszcz w Nakle Śląskim	10.02.1969
	Maksymilian Wojtas	1911	proboszcz w Dąbrówce Matej	16.09.1962
	Franciszek Wyciślik (Wycislik)	1911	proboszcz w Żyglinie	23.12.1957
1908	Stefan Szwajnoch (Schweinoch)	1912	proboszcz w Chorzowie Starym i Katowicach, pracownik kurii katowickiej	24.03.1945, Bergen-Belsen

Matura	Nazwisko i imię	Święcenia kaptańskie	Funkcja	Data i okoliczności śmierci
1908	Jan Szymala (Szymalla)	1912	proboszcz w Nowym Bytomiu	22.01.1967
1909	Maksymilian Elsner	1913	proboszcz w Imielinie	04.12.1933
	Tomasz Reginek	1914	proboszcz w Rybniku, duszpasterz emigracyjny	27.01.1974
	Franciszek Szulc (Schulz)	1913	proboszcz w Kochłowicach	24.08.1958
	Franciszek Wilhelm	1913	proboszcz w Miasteczku Śląskim	05.11.1945
1910	Wojciech Szottysik (Scholtyssek)	1914	proboszcz w Łaziskach Średnich i Dębnie	10.03.1956
1911	Piotr Kowolik	1915	proboszcz w Kończycach, wikariusz generalny diecezji katowickiej podczas wygnania biskupów katowickich	26.10.1957
	Stanisław Śmieja (Smieja)	1915	proboszcz w Brzezinach Śląskich	20.10.1977
1912	Jan Osyra	1916	proboszcz w Tychach	10.10.1955
	Kasper Reginek	1920	proboszcz w Lubomi	29.08.1961
1913	Józef Markusik (Markuschik)	1920	wikariusz w Świętochłowicach; w 1926 r. ekskardynowany z diecezji katowickiej, wrócił do diecezji wrocławskiej	17.07.1976
1914	Jan Jarząbek (Jarzombek)	1921	proboszcz w Jejkowicach i Radlinie	03.12.1965

Źródło: Myszor, *Słownik biograficzny duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej 1922–2008*; Nalepa, *Kapłani wyświęceni do 1922 roku*, 265.

Zaznaczyć należy, że w okresie międzywojennym wielu duchownych katolickich posługujących na terenie diecezji katowickiej z powodzeniem łączyło duszpasterstwo polskie i niemieckie, m.in. Paweł i Wawrzyniec Pucherowie⁹¹.

⁹¹ Lech Krzyżanowski, *Kościół katolicki wobec mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku w latach 1922–1930* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000), 131.

Ks. Juliusz Merkel, proboszcz w Godowie (1907–1944), w okresie międzywojennym, choć nie ukrywał tego, że jest ducha niemieckiego i przez władze sanacyjne Drugiej Rzeczypospolitej podejrzewany był o sprzyjanie Niemczyźnie i „lekceważenie tego, co polskie”, nie opuścił swojej parafii, choć kilka razy został napadnięty, aresztowany i wygnany z parafii za to, że nie chciał przyłączyć się do obozu polskiego. Nazywano go „germanem”, „wrogiem Rzeczypospolitej”; prowadzono przeciwko niemu akcję pomówień i oskarżeń. On sam starał się o to, żeby jego przekonania narodowościowe nie wpływały na kształt jego pracy duszpasterskiej⁹².

W 1923 r. władze polskie sporządziły spis duchownych obywateli niemieckich, których sprawdzano pod kątem udziału w akcjach politycznych wrogich państwowości polskiej. Na tej liście znaleźli się m.in. ks. Ernest Kudelko z Nakła oraz ks. Paweł Drozek z Jędryska⁹³. Niemieckie zapatrywania miał także ks. Franciszek Strzyż, co podczas II wojny światowej ujawniło się, gdy po wygnaniu biskupów katowickich został wybrany przez władze okupacyjne wikariuszem generalnym wakującej diecezji⁹⁴.

Konsekwencją propolskiego zaangażowania niektórych z tych duchownych stały się prześladowania podczas II wojny światowej. I tak ks. Franciszek Marcherski, który w ramach kazania na Boże Narodzenie 1939 r. miał powiedzieć pod adresem władz okupacyjnych, że inni też byli pod Moskwą, a jednak wojnę przegrali, został wkrótce potem aresztowany i zginął w Dachau 31 X 1940 roku⁹⁵. Podobny los dotknął ks. Józefa Czempieła, proboszcza z Hajduk Wielkich. Więziony w Mauthausen-Gusen i Dachau, zginął najprawdopodobniej w maju 1942 r. wywieziony z obozu w tzw. transporcie inwalidów i zagazowany⁹⁶. W Dachau zginął również ks. Franciszek Długosz, proboszcz ze Studzionki⁹⁷. Z kolei ks. Stefan Sz wajnoch już na początku II wojny światowej w wyniku

⁹² Henryk Olszar, *Ludzie tej ziemi. Sylwetki kapłanów spoczywających na cmentarzach w dekanacie gorzyckim: Studium biograficzne* (Krzyżanowice: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna HALEGG, 2013), 25–27.

⁹³ Jarosław Macała, *Duszpasterstwo a narodowość wiernych: Kościół katolicki w diecezji katowickiej wobec mniejszości niemieckiej 1922–1939* (Wrocław: Uniwersytet Wrocławski. Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych; Katowice: Societas Scientiarum Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, 1999), 28.

⁹⁴ Jerzy Myszor, *Stosunki Kościół-państwo okupacyjne w diecezji katowickiej 1939–1945*, 2nd ed. (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2010), 57.

⁹⁵ Jerzy Myszor, „Marcherski Franciszek,” in *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, ed. Mieczysław Pater (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1996), 251–52.

⁹⁶ Kurek and Hojka, *Śląski Machabeusz: Ksiądz Józef Czempiel i jego parafia*, 170–71.

⁹⁷ Leonard Smółka, „Długosz Franciszek Juliusz,” in *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, ed. Mieczysław Pater (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1996), 87–88.

denuncjacji został zaaresztowany przez gestapo w Katowicach i wydalony do Generalnej Guberni. Najpierw przebywał w Krakowie, a potem był kapelanem bp. Czesława Kaczmarka i tłumaczem w kurii kieleckiej. Tam został ponownie aresztowany z powodu rzekomo znalezionej w czasie rewizji mapy, na której miał wyznaczyć granice przyszłej Polski, daleko wysunięte na zachód. Wraz z innymi księżmi kieleckimi został przetransportowany do obozu koncentracyjnego w Auschwitz, następnie do Oranienburga, a ostatecznie do Bergen-Belsen, gdzie zmarł 24 III 1945 roku⁹⁸.

Kilku innych księży także było więzionych w obozach, ale szczęśliwie zostali z nich zwolnieni lub doczekali końca wojny, m.in. ks. Paweł Pucher (Dachau, Mauthausen-Gusen), Reinhold Scholz (Dachau), ks. Franciszek Szulc (Dachau, Gusen), ks. Paweł Adamus (Dachau), ks. Piotr Kowolik (Dachau i Gusen)⁹⁹. Ciekawą drogę przeszedł również ks. Stanisław Śmieja. Ten święcenia przyjął w 1915 r., ale jako młody kapłan został zmobilizowany do odbycia służby wojskowej w charakterze sanitariusza w wojsku pruskim. W 1939 r. jego nazwisko znalazło się na tzw. niemieckiej liście gończej. Gdy więc wybuchła wojna z rozkazu władz polskich został ewakuowany przez Wojsko Polskie na Węgry. Potem w wyniku zawieruchy wojennej znalazł się na terenie Anglii. W 1943 r. został kapelanem w szkołach junackich w Palestynie, następnie objął obowiązki kapelana Armii Andersa w Egipcie. Po wojnie pozostał na Zachodzie i pracował wśród Polonii. Do Polski wrócił dopiero w 1972 r. na pięć lat przed śmiercią¹⁰⁰.

Represjonowani przez Niemców byli także inni: ks. Robert Płonka był w więzieniu przez siedem miesięcy¹⁰¹, ks. Wiktor Otręba został wyrzucony z parafii Świętochłowice¹⁰², ks. Maksymilian Wojtas na początku wojny

⁹⁸ Henryk Olszar, "Szwajnoch Stefan," in *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, ed. Mieczysław Pater (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1996), 422–23.

⁹⁹ Jerzy Myszor, ed., *Słownik biograficzny duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej 1922–2008* (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2009), 327, 398, 177; Robert Romuald Kufel, *A–G*, vol. 1 of *Słownik biograficzny księży pracujących w Kościele gorzowskim 1945–1956* (Zielona Góra: Agencja Wydawnicza „PDN”, 2016), 32; "Reinhold Scholz," in *Holocaust Survivors and Victims Database*, accessed December 11, 2024, https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=2701099.

¹⁰⁰ Myszor, *Słownik biograficzny duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej 1922–2008*, 412.

¹⁰¹ Wiktor Jacewicz and Jan Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945: Wykaz duchownych zmarłych, zamordowanych lub represjonowanych przez okupanta [...]*, vol. 3, *Kościół Katolicki na Ziemiach Polski w Czasie II Wojny Światowej 5* (Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1978), 200.

¹⁰² Jacewicz and Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, 198.

został aresztowany przez gestapo i osadzony w więzieniu w Katowicach. Po wypuszczeniu z aresztu otrzymał zakaz dalszego pobytu na Śląsku. W porozumieniu z bratem, ks. Eugeniuszem Wojtasem, dokonał zamiany beneficjum proboszczowskiego i wyjechał do Friesenheim w Nadrenii-Palatynacie. Na Śląsk powrócił w 1946 roku¹⁰³. Podobnie ks. Franciszek Wycislik został na pewien czas wygnany z parafii¹⁰⁴.

Dwóch duchownych zostało zabitych w czasie wchodzenia Armii Czerwonej na Górny Śląsk w 1945 r.: o. Seraphin Pietryga¹⁰⁵ i ks. Hubert Demczak¹⁰⁶.

O dramatyzmie i skali skomplikowania sytuacji, w jakiej przyszło żyć Górnosiężakom, świadczy los ks. Pawła Adamusa. Podczas wojny był osadzony przez Niemców w Dachau, a po wojnie w 1946 r. przesiedlony do Niemiec jako ten, który jest niemiłe widziany na terenie Polski przez ówczesne władze¹⁰⁷. Podobnie usunięci zostali z terenu Śląska ks. Albert Himmel¹⁰⁸, ks. Ernest Kudełko¹⁰⁹ i ks. Georg Schulz¹¹⁰.

Z kolei w okresie PRL-u za swą działalność i niezgodę na realia życia w systemie komunistycznym byli prześladowani ks. Franciszek Szulc¹¹¹ i ks. Albert Szołtysek (Wojciech Szołtyśnik)¹¹².

Wśród wychowanków bytomskiego gimnazjum było także kilku duchownych, którzy posługę kapłańską łączyli z zaangażowaniem na polu naukowym. Pochodzący z Zabrze ks. Emanuel Nikel w 1908 r. uzyskał doktorat z językoznawstwa. W ciekawym opracowaniu *Die polnische Mundart des oberschlesischen*

¹⁰³ Henryk Olszar, "Wojtas Maksymilian Michał," in *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, ed. Mieczysław Pater (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1996), 468.

¹⁰⁴ Myszor, *Słownik biograficzny duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej 1922–2008*, 462.

¹⁰⁵ Informacja o jego zamordowaniu podczas wejścia Sowieców na Dolny Śląsk znalazło się w wykazie sporządzonym i opublikowanym w 1950 roku: *Vom Sterben schlesischer Priester 1945/46 – Ein Ausschnitt aus der schlesischen Passion* (München: Kirchlichen Hilfsstelle, 1950), accessed December 11, 2024, http://www.denkmalprojekt.org/2020/vl-schlesische-priester_1945-49.html.

¹⁰⁶ Jerzy Myszor, "Demczak Hubert," in *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, ed. Jerzy Myszor, vol. 2, (Warszawa: Verbinum, 2003), 57–58.

¹⁰⁷ Kufel, *A–G*, 32.

¹⁰⁸ Andrzej Hanich, *Dekanaty i parafie administracji apostolskiej Śląska Opolskiego w latach 1945–1946* (Opole: Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski, 2009), 409.

¹⁰⁹ Myszor, *Słownik biograficzny duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej 1922–2008*, 195.

¹¹⁰ Hanich, *Dekanaty i parafie administracji apostolskiej Śląska Opolskiego w latach 1945–1946*, 356.

¹¹¹ Jerzy Myszor, "Szulc (Schulz) Franciszek," in *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, ed. Jerzy Myszor, vol. 1 (Warszawa: Verbinum, 2003), 278–79.

¹¹² Jerzy Myszor, "Szołtyśnik Wojciech," in *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, ed. Jerzy Myszor, vol. 2 (Warszawa: Verbinum, 2003), 288–89.

Industriebezirks przedstawił mowę mieszkańców powiatów Górnego Śląska, także fonetykę i morfologię gwary śląskiej¹¹³. Z kolei ks. Maksymilian Wojtas w okresie międzywojennym należał do aktywnych członków Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku. Publikował artykuły w *Gościu Niedzielnym*, *Der Sonntagsbote*, *Ruchu Charytatywnym* oraz wydawanym we Fryburgu Bryzgowijskim piśmie *Caritas*. Na podstawie pracy *Przynależność diecezji wrocławskiej do prowincji gnieźnieńskiej* w 1929 r. otrzymał doktorat z teologii. Ponadto przygotował i wydał drukiem *Akta wizytacji dekanatów bytomskiego i pszczyńskiego, dokonanej w 1598 roku z polecenia Jerzego Kardynała Radziwiłła, Biskupa Krakowskiego* (Katowice 1938). W rękopisie pozostawił studium *Aktualne problemy akcji charytatywnej w diecezji katowickiej*¹¹⁴.

Ciekawie ułożyły się losy ks. Jana Opperskalskiego, który został wyświęcony jako ksiądz diecezjalny, ale po czterech latach wstąpił do jezuitów¹¹⁵. Podobnie było z Maksymilianem Müllerem, ostatnim z listy przedwojennych absolwentów bytomskiego gimnazjum, który wybrał teologię. Świecenia kapłańskie przyjął we Wrocławiu (1919), a w 1923 r. wstąpił do jezuitów. Po II wojnie światowej nie wniósł podania o przyznanie obywatelstwa polskiego i przeniósł się do Niemiec¹¹⁶.

Dwaj księża przez wiele lat pełnili posługę jako kapelani więzienni: ks. Emanuel Nickel (w Plötzensee, Katowicach i Królewskiej Hucie)¹¹⁷ oraz Seraphin Pietryga (w Strzegomiu i Brzegu)¹¹⁸.

Z grona absolwentów wyszedł jeden biskup – Maksymilian Kaller, biskup warmiński (1930–1947). Po zakończeniu II wojny światowej za sugestią prymasa Hlonda zrezygnował z kierowania diecezją i wyjechał do Niemiec¹¹⁹. Trwa jego

¹¹³ Emanuel Nickel, *Die polnische Mundart des oberschlesischen Industriebezirks* (Berlin: [n.s.], 1908); Mirosław Syniawa, "Dialektorzy w sutannach," in *Z Tej Ziemi. Śląski kalendarz katolicki na rok 2012* (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2011), 122–26.

¹¹⁴ Józef Mandziuk, "Wojtas Michał Maksymilian," in *Słownik polskich teologów katolickich*, ed. Ludwik Grzebień, vol. 7 (Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1983), 426–27.

¹¹⁵ Grzebień, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy: 1564–1995*, 475.

¹¹⁶ Hanich, *Dekanaty i parafie administracji apostolskiej Śląska Opolskiego w latach 1945–1946*, 79–80; Grzebień, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy: 1564–1995*, 446.

¹¹⁷ *Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1900* (Breslau: Fürstbischöfliche Gemeine Kanzlei, 1900), 31; *Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1912* (Breslau: Fürstbischöfliche Gemeine Kanzlei, 1912), 295; *Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1942* (Breslau: Erzbischöfliche Geheime Kanzlei, 1942), 26.

¹¹⁸ *Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegaturbezirks für das Jahr 1920* (Breslau: Fürstbischöfliche Gemeine Kanzlei, 1920), 96; *Handbuch des Bistums Breslau für das Jahr 1940* (Breslau: Kanzlei der Erzbischöflichen Kurie, 1940), 23.

¹¹⁹ Andrzej Kopiczko, "Kaller Maksymilian," in *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, ed. Jerzy Myszor, vol. 2 (Warszawa: Verbinum, 2003), 105–7.

proces beatyfikacyjny i przysługuje mu tytuł sługi Bożego¹²⁰. Z kolei ks. Józef Czempiel został uznany za męczennika i ogłoszony błogosławionym 13 VI 1999 roku¹²¹.

Zakończenie

Górny Śląsk to ziemia o skomplikowanej, a zarazem niezwykle ciekawej historii, na którą składa się cała mozaika czynników narodowościowych, politycznych, społecznych, kulturalnych i religijnych. Niewątpliwie wszystkie one miały wpływ na kształt wychowania i edukacji lokalnych elit oraz wybory, przed którymi stawali absolwenci szkół średnich i uniwersytetu. Skupiając się na jednej placówce – gimnazjum w Bytomiu i biorąc pod lupę maturzystów wybierających jako kierunek studiów teologię katolicką, przeanalizowano i ukazano losy jednej z ważnych grup społecznych, duchowieństwa, które jak całe społeczeństwo górnośląskie po plebiscycie z 1921 r. musiało godzić służbę Kościołowi z byciem lojalnym obywatelem, wybierać Polskę lub Niemcy. Te niełatwe wybory znalazły odbicie w ich wrażliwości duszpasterskiej, a w niektórych przypadkach zakończyły się oskarżeniem o zdradę, w kilku wypadkach ukaraną aresztowaniem lub karą śmierci.

Analiza corocznych sprawozdań z funkcjonowania bytomskiego gimnazjum oraz kwerenda archiwalna przeprowadzona w Archiwum Państwowym w Katowicach dowodzą, że 225 absolwentów gimnazjum bytomskiego z lat 1869–1914 wybrało po maturze studia teologiczne. Z tej liczby 131 zostało duchownymi pracującymi w diecezji wrocławskiej. Wychowankami gimnazjum byli księża z oddaniem pracujący wśród ludności polskiej i niemieckiej. Wielu z nich zaangażowało się w działalność patriotyczną, inni stali się uznanymi naukowcami, a większość gorliwymi duszpasterzami pracującymi w parafiach, szkołach, szpitalach i więzieniach. Na ich postawę i kształt duszpasterstwa miał niezaprzeczalnie wpływ charakter placówki, pedagodzy (zwłaszcza nauczyciel religii) i dyrekcja szkoły, istniejący przy gimnazjum konwikt biskupi oraz organizacje młodzieżowe. Placówka z powodzeniem wypełniła misję, jaka stała u początków jej utworzenia, a którą była troska bytomskiego proboszcza ks. Józefa Szafranka o to, by wychować i wykształcić elitę górnośląskiej inteligencji.

¹²⁰ Jerzy Myszor, "Kaller Maksimilian Josef Johann," in *Bytomski słownik biograficzny*, ed. Jan Drabina (Bytom: Towarzystwo Miłośników Bytomia, 2004), 110–12.

¹²¹ Zbigniew Hojka, Jacek Kurek, and Anna Piontek, eds., „*Powiedz im, że o nich nie zapomniałem...*”: *Błogosławiony Józef Czempiel (1883–1942): Wybór źródeł* (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2017), 22.

Bibliografia

- “Anstellung des Direktors der Anstalt.” sygn. 12/684/0/2/14. Państwowe Gimnazjum im. Hindenburga w Bytomiu, Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Katowicach.
- Beier, Adolf. *Die höheren Schulen in Preussen: (für die männliche Jugend) und ihre Lehrer.* Halle: Buchhandlung des Waisenhauses, 1909.
- Bigdon, Rajmund. “Bytomskie szkolnictwo średnie i zawodowe w latach 1841–1914.” *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego* 2 (1970): 241–58.
- Brüll, Carl. *Sechzehnter Jahresbericht des Städtischen Katholischen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1882–83.* Beuthen O.-S.: B. Wylezol, 1883.
- Buchholz, Robert. *Dreiunddreissigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1899–1900.* Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1900.
- Buchholz, Robert. *Einunddreissigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1897–98.* Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1898.
- Buchholz, Robert. *Fünfunddreissigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1901–1902.* Beuthen O.-S.: Druck von M. Immerwahr, 1902.
- Buchholz, Robert. *Vierundzwanzigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1890–91.* Beuthen O.-S.: Haenel und Comp., 1901.
- Buchholz, Robert. *Zweiunddreissigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1898–99.* Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1899.
- Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis dioeceseos Litomericensis pro anno 1909.* Litomericii: In Commissione Cancellariae Concistorii Episcopalis Litomericensis, 1909.
- Chrzanowski, Tomasz. “*Jahresberichten* jako źródło do historii edukacji (na przykładzie sprawozdań wschodniopruskich szkół średnich z XIX wieku).” *Klio: Czasopismo Powiązane Dziejom Polski i Powszechnym* 16, no. 1 (2011): 77–93. <https://doi.org/10.12775/KLIO.2011.004>.
- Dobrzyński, Tomasz. *Proboszcz śląski: Wspomnienia.* Londyn: [s.n.], 1952.
- Dola, Kazimierz. *Królewski Instytut Szkolny na Śląsku: Jezuiti śląscy po zniesieniu Towarzystwa Jezusowego 1773–1776–1800.* Z *Dziejów Kultury Chrześcijańskiej na Śląsku* 123. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2024.
- Drabina, Jan, ed. *Bytomskie zabytki.* Bytom: Towarzystwo Miłośników Bytomia, 2001.
- Drabina, Jan. *Historia Bytomia: Od średniowiecza do współczesności 1123–2010.* Bytom: Towarzystwo Miłośników Bytomia, 2010.
- Drabina, Jan. “Reinelt Paul.” In *Bytomski słownik biograficzny*, edited by Jan Drabina, 218–19. Bytom: Towarzystwo Miłośników Bytomia, 2004.
- Drabina, Jan. “Ziaja Julius, Julian.” In *Bytomski słownik biograficzny*, edited by Jan Drabina, 285–86. Bytom: Towarzystwo Miłośników Bytomia, 2004.
- Drabina, Jan, and Eugeniusz Klin. “Flöckner Karl, Carl.” In *Bytomski słownik biograficzny*, edited by Jan Drabina, 53. Bytom: Towarzystwo Miłośników Bytomia, 2004.
- “Egzaminy końcowe i dojrzałości-akta ogólne.” sygn. 12/684/0/5/167. Państwowe Gimnazjum im. Hindenburga w Bytomiu, Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Katowicach.
- Festschrift des Königlichen St. Matthiasgymnasiums zur Jahrhundertfeier 1811–1911.* Breslau: Meisenbach Riffarth, 1911.
- Flaschel, Hermann. “Beuthen in den letzten 40 Jahren.” In *Heimatkunde von Beuthen*, 1:29–36. Beuthen: [s.n.], 1903.

- Gawlik, Herbert, Joanna Grajewska-Wróbel, Leon Wostał, and Zdzisław Bogacki, eds. *Piekarzanie: Leksykon mieszkańców Piekar Śląskich*. Piekary Śląskie: Drukarnia Archidiecezjalna, 2010.
- Gawlina, Józef. *Wspomnienia*. Edited by Jerzy Myszor. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2004.
- Grzebień, Ludwik, ed. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy: 1564–1995*. Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego; Wydawnictwo WAM, 1996.
- Gwóźdź, Hilary. "Udział duchowieństwa śląskiego w akcji plebiscytowej i powstaniach (1919–1921)." *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 15 (1982): 171–230.
- Handbuch des Bistums Breslau für das Jahr 1940*. Breslau: Kanzlei der Erzbischöflichen Kurie, 1940.
- Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1900*. Breslau: Fürstbischöfliche Gemeine Kanzlei, 1900.
- Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1912*. Breslau: Fürstbischöfliche Gemeine Kanzlei, 1912.
- Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegaturbezirks für das Jahr 1920*. Breslau: Fürstbischöfliche Gemeine Kanzlei, 1920.
- Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1942*. Breslau: Erzbischöfliche Geheime Kanzlei, 1942.
- Hanich, Andrzej. *Dekanaty i parafie administracji apostolskiej Śląska Opolskiego w latach 1945–1946*. Opole: Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski, 2009.
- Hanich, Andrzej. *Martyrologium duchowieństwa Śląska Opolskiego w latach II wojny światowej*. Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2009.
- "Herman Wentzel." In *Deutsche Digitale Bibliothek. Kultur und Wissen online*. Accessed December 11, 2024. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/person/gnd/1029907455>.
- Hojka, Zbigniew, Jacek Kurek, and Anna Piontek, eds. „*Powiedz im, że o nich nie zapomnieliem...*”: *Błogosławiony Józef Czempiel (1883–1942): Wybór źródeł*. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2017.
- Jacewicz, Wiktor, and Jan Woś. *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*. Vol. 3. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1978.
- Jahresbericht des Königl. Katholischen Gymnasiums zu Neisse für das Schuljahr 1898–99*. Neisse: [s.n.], 1899.
- "Karl Rudzki Stipendiumstiftung." sygn. 12/684/0/7/195. Państwowe Gimnazjum im. Hindenburga w Bytomiu, Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Katowicach.
- "Kayser, Wilhelm Carl." *CERL Thesaurus*. Accessed December 11, 2024. <https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01075698>.
- Kayser, Wilhelm Carl. *Siebenter Jahresbericht des Städtischen Kathol. Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1872–1873*. Beuthen O/S: Moritz Böhm, 1873.
- Kayser, Wilhelm Carl. *Vierter Jahresbericht des Städtischen Kathol. Gymnasiums zu Beuthen O.-S. für das Schuljahr 1869–1870*. Beuthen O/S: Moritz Böhm, 1870.
- Kleinedam, Erich. *Die Katholisch-theologische Fakultät der Universität Breslau 1811–1945*. Köln: Wienand-Verlag, 1961.
- Knosała, Józef. *Parafia radzionkowska: Jej dawniejsze i dzisiejsze stosunki*. Katowice: Księgarnia i Drukarnia Katolicka, 1926.

- Kopiczko, Andrzej. "Kaller Maksymilian." In *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, edited by Jerzy Myszor, 2:105–7. Warszawa: Verbinum, 2003.
- Kozielek, Alojzy. *Sługa Boży Teodor Christoph, świątobliwy proboszcz śląski*. Siemianowice: Drukarnia Siemianowicka, 1947.
- Krzyżanowski, Lech. *Kościół katolicki wobec mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku w latach 1922–1930*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000.
- Kufel, Robert Romuald. A–G. Vol. 1 of *Słownik biograficzny księży pracujących w Kościele gorzowskim 1945–1956*. Zielona Góra: Agencja Wydawnicza „PDN”, 2016.
- Kurek, Jacek, and Zbigniew Hojka. *Śląski Machabeusz: Ksiądz Józef Czempiel i jego parafia*. Chorzów Batory; Wielkie Hajduki: Parafia pw. Wniebowzięcia NMP, 1997.
- Kwiaterek, Jolanta. *Szkołnictwo średnie na Górnym Śląsku na tle reform oświatowych w Prusach od połowy XVIII wieku do początków XX wieku*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2011.
- Lühr, Georg. *Die Abiturienten des Braunsberger Gymnasiums von 1860 bis 1916*. Braunsberg: Ermländischen Zeitungs- und Verlagsdruckerei, 1916.
- Macała, Jarosław. *Duszpasterstwo a narodowość wiernych: Kościół katolicki w diecezji katowickiej wobec mniejszości niemieckiej 1922–1939*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski. Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych; Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, 1999.
- Macha, Simon. "Handschriftliche Nachträge zu Gramers Chronik von Beuthen von 1863." *Aus dem Beuthener Lande* 1, no. 24 (1924): 94–95.
- Macha, Simon. "Handschriftliche Nachträge zu Gramers Chronik von Beuthen von 1863." *Aus dem Beuthener Lande* 1, no. 25 (1924): 99–100.
- Mandziuk, Józef. "Wojtas Michał Maksymilian." In *Słownik polskich teologów katolickich*, edited by Ludwik Grzebień, 7:426–27. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1983.
- Maroń, Franciszek. "Śp. Ks. Jan Jarząbek." *Wiadomości Diecezjalne [Katowice]*, nos. 7–8 (1966): 107.
- Mitteilungen des Beuthener Geschichts- und Museumsvereins*. 28 vols. Beuthen; Dortmund, 1911–1962.
- Młotek, Antoni. *Teologia katolicka na Uniwersytecie Wrocławskim ze szczególnym uwzględnieniem dziejów teologii moralnej*. Wrocław: Papieski Fakultet Teologiczny, 1998.
- Motyka, Benedykt. "Strzybny Augustyn." In *Raciborzanie tysiąclecia: Słownik biograficzny*, edited by Katarzyna Gruchot and Grzegorz Wawoczny, 153. Racibórz: Ośrodek Wydawniczy „Augustana”, 2002.
- Musiałik, Wanda. "Duchowieństwo katolickie wobec aspiracji narodowych Górnoślązaków w okresie przełomu po I wojnie światowej." *Studia Śląskie* 52 (1993): 135–56.
- Myszor, Jerzy. "Demczak Hubert." In *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, edited by Jerzy Myszor, 2:57–58. Warszawa: Verbinum, 2003.
- Myszor, Jerzy. *Duchowieństwo katolickie na Śląsku 1742–1914: Z dziejów duszpasterstwa w diecezji wrocławskiej*. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2011.
- Myszor, Jerzy. "Kaller Maksimilian Josef Johann." In *Bytomski słownik biograficzny*, edited by Jan Drabina, 110–12. Bytom: Towarzystwo Miłośników Bytomia, 2004.
- Myszor, Jerzy. "Macherski Franciszek." In *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, edited by Mieczysław Pater, 251–52. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1996.

- Myszor, Jerzy, ed. *Słownik biograficzny duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej 1922–2008*. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2009.
- Myszor, Jerzy. *Stosunki Kościół–państwo okupacyjne w diecezji katowickiej 1939–1945*. 2nd ed. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2010.
- Myszor, Jerzy. “Szołtysik Wojciech.” In *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, edited by Jerzy Myszor, 2:288–89. Warszawa: Verbinum, 2003.
- Myszor, Jerzy. “Szulc (Schulz) Franciszek.” In *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, edited by Jerzy Myszor, 1:278–79. Warszawa: Verbinum, 2003.
- Myszor, Jerzy. “Udział śląskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego w I wojnie światowej.” In *I wojna światowa na Śląsku: Historia – Literatura – Kultura*, edited by Grażyna Szewczyk and Ryszard Kaczmarek, 48–61. Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 2016.
- “Nachweisungen von Veränderungen im Lehrkollegium.” sygn. 12/684/0/2/15. Państwowe Gimnazjum im. Hindenburga w Bytomiu, Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Katowicach.
- Nalepa, Edward, ed. *Kapłani wyświęceni do 1922 roku*. Vol. 1 of *Zmarli kapłani Kościoła Katowickiego*, 168. Katowice: [s.n.], 1999.
- Niestolik, Norbert. *Zabytki Jankowic na tle dziejów wsi*. Rybnik-Jankowice: Zarząd Gminy Świerklany, 1996.
- Nikel, Emanuel. *Die polnische Mundart des oberschlesischen Industriebezirks*. Berlin: [n.s.], 1908.
- Olszar, Henryk. *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej (katowickiej) w Drugiej Rzeczypospolitej*. Katowice: Kuria Metropolitalna, 2000.
- Olszar, Henryk. *Ludzie tej ziemi: Sylwetki kapłanów spoczywających na cmentarzach w dekanacie gorzyckim: Studium biograficzne*. Krzyżanowice: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna HALEGG, 2013.
- Olszar, Henryk. “Szwajnoch Stefan.” In *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, edited by Mieczysław Pater, 422–23. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1996.
- Olszar, Henryk. “Wojtas Maksymilian Michał.” In *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, edited by Mieczysław Pater, 467–68. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1996.
- Olszar, Henryk. “Wymiana księży śląskich w okresie plebiscytu i powstań śląskich.” In *Kościół i związki wyznaniowe a konflikt polsko-niemiecki na Górnym Śląsku w latach 1919–1921*, edited by Zbigniew Kapała and Jerzy Myszor, 195–209. Bytom: Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, 2005.
- Ostroch, Aleksandra J. *Ks. Adolf Pojda: Kapłan i człowiek*. Czerwionka-Leszczyny: Agencja Reklamowo-Wydawnicza „Vectra”, 2007.
- Pachtler, Georg Michael. *Die Reform unserer Gymnasien*. Paderborn: Bonifacius, 1883.
- Pater, Mieczysław. *Duchowieństwo katolickie wobec spraw polskich na Górnym Śląsku (1891–1914)*. 19. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2004.
- Piela, Michał. *Udział duchowieństwa w polskim życiu politycznym w latach 1914–1924*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1994.
- “Purkop und Wilhelm-Stipendium.” sygn. 12/684/0/7/184. Państwowe Gimnazjum im. Hindenburga w Bytomiu, Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Katowicach.
- Pyrchała, Paweł. *Rodem z Bytomia: Biskup Maksymilian Kaller*. Katowice: Drukarnia Archidiecejalna, [2008].

- “Reinhold Scholz.” In *Holocaust Survivors and Victims Database*. Accessed December 11, 2024. https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=2701099.
- Reinelt, Paul, ed. “Staatliches Hindenburg Gymnasium.” In *Handbuch für die Katholiken von Beuthen O.S. und Rossberg*, 69–70. Beuthen: Oberschlesische Zeitung, 1925.
- “Schaffgotsch und Wlodarski Stipendium.” sygn. 12/684/0/7/179. Państwowe Gimnazjum im. Hindenburga w Bytomiu, Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Katowicach.
- Schulte, Wilhelm. *Achtundzwanzigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1894–95*. Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1895.
- Schulte, Wilhelm. *Achtzehnter Jahresbericht des Städtischen Katholischen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1884–85*. Beuthen O.-S.: B. Wylezol & Co., 1885.
- Schulte, Wilhelm. *Dreissigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1896–97*. Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1897.
- Schulte, Wilhelm. *Neunundzwanzigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1895–96*. Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1896.
- Schulte, Wilhelm. *Sechszwanzigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1892–93*. Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1893.
- Schulte, Wilhelm. *Siebenundzwanzigster Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Beuthen O.-S. über das Schuljahr 1893–94*. Beuthen O.-S.: Druck von Haenel & Stratmann, 1894.
- Seng, Ulrich. *Die Schulpolitik des Bistums Breslau im 19. Jahrhundert*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1989.
- Seppelt, Franz Xaver. “Pater Lambert Schulte OFM.” *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens* 54 (1920): 121–55.
- Smółka, Leonard. “Długosz Franciszek Juliusz.” In *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, edited by Mieczysław Pater, 87–88. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1996.
- “Solger-Stipendium.” sygn. 12/684/0/7/182. Państwowe Gimnazjum im. Hindenburga w Bytomiu, Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Katowicach.
- Surman, Zdzisław. “Polityka szkolna. Szkolnictwo ludowe, średnie i wyższe.” In *Historia Śląska*, edited by Stanisław Michalkiewicz, vol. 3, bk. 1, 463–500. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972.
- Syniawa, Mirosław. “Dialektorzy w sutannach.” In *Z Tej Ziemi. Śląski kalendarz katolicki na rok 2012*, 122–26. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2011.
- Szymiczek, Franciszek. *Stowarzyszenia akademickie polskiej młodzieży górnośląskiej we Wrocławiu 1863–1918*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1963.
- Tobiasz, Mieczysław. *Wojciech Korfanty: Odrodzenie narodowe i polityczne Śląska*. Katowice: Spółdzielnia Księgarska „Ognisko”, 1947.
- Vom Sterben schlesischer Priester 1945/46 – Ein Ausschnitt aus der schlesischen Passion*. München: Kirchlichen Hilfsstelle, 1950. Accessed December 11, 2024. http://www.denkmalprojekt.org/2020/vl-schlesische-priester_1945-49.html.
- Wycisło, Janusz. “Reginek Tomasz.” In *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, edited by Mieczysław Pater, 346–47. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1996.
- Ziaja, Julian. *48. Jahresbericht. Schuljahr 1914/15*. Beuthen O.-S.: M. Jmmerwahr, 1915.
- Zientara, Benedykt. “Schulte Wilhelm.” In *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do roku 1945*, edited by Antoni Mączak, 2:257. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1981.

DAMIAN BEDNARSKI (KS. DR HAB.) – profesor Uniwersytetu Śląskiego, wykładowca historii Kościoła na Wydziale Teologicznym UŚ, redaktor naczelny czasopisma *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*, postulator w procesie kanonizacyjnym bł. ks. Jana Machy. Prowadzi badania naukowe w zakresie: aktywności duszpasterskiej duchowieństwa diecezji śląskiej w latach międzywojennych i powojennych; martyrologium duchowieństwa diecezji katowickiej podczas II wojny światowej oraz w latach komunizmu; historii duszpasterstwa emigracji polskiej; dziejów diecezji katowickiej, powstań śląskich oraz plebiscytu na Górnym Śląsku w świetle akt Archiwum Watykańskiego.